

**ВІЙНА ОЧИМА ВОЇНА-МИТЦЯ:
П'ЄСА «ПРИВИДИ У ГІЛКАХ» ВАЛЕРІЯ ПУЗІКА
У КОНТЕКСТІ АВТОРСЬКОЇ ІДІОВЕРСІЇ ВІЙНИ**

Бондарева Олена Євгенівна,
доктор філологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Факультет української філології, культури та мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Левка Лук'яненка, 13-б,
Київ, Україна, 04212
o.bondareva@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0001-7126-452X
Попереду дуже багато роботи.
Війна триває.
Ще живий.

Valery Puzik, FB-допис від 31 грудня 2024 р.

Мета. Розглянути п'єсу «Привиди у гілках» у контексті творчого (зокрема, драматургічного) доробку Валерія Пузіка – письменника, художника, сценариста, українського воїна-захисника, громадського діяча.

Методологія дослідження. Історико-культурні та біографічні практики, контекстуальний аналіз, міфопоетика, поетика містичного.

Наукова новизна. На тлі творчого портрету митця, вписаного у війну, запропоновано дослідницьке першопрочитання драматургічного тексту Валерія Пузіка «Привиди у гілках». Цей текст, створений наприкінці 2023 р., переміг у конкурсі «Євродрама» 2024 р., увійшов до шорт-листів драматургічного конкурсу «Липневий мед 2024» у номінації «Вечірня сцена», XV конкурсу-фестивалю «Тиждень актуальної п'єси» 2024 р. та уже зазнав кількох театральних інтерпретацій – зокрема, це сценічне читання від ProEnglish Theatre of Ukraine в рамках серії читок «Україна. Війна. Тексти», епізод V (Київ, 27 квітня 2024, реж. Софія Чолан – українська версія; 28 квітня 2024, реж. Ragen Gee (Австралія) – англійська версія), показ англійської версії у City Garage theater у рамках організованих Джоном Фрідманом Світових читань української драматургії (Санта Моніка, США, 6 червня 2024), перформативне читання на XV Тиждні актуальної п'єси у Національному театрі імені Івана Франка (Київ, 23 листопада 2024, реж. Станіслав Іванов), сценічна інтерпретація у Національному центрі театрального мистецтва ім. Л. Курбаса у рамках Драм-Фесту «Авансцена – Євродрама» (Київ, 7 грудня 2024, реж. Євгеній Хомутов).

Ключові слова: письменник-комбатант, контексти, містика, війна, пам'ять, драматургія.

Постановка проблеми. Дослідження сучасної комбатантської драматургії, на відміну від комбатантської поезії, прози та есеїстики, поки практично перебуває у нульовому реєстрі, і така ситуація потребує нашого реагування. Адже переважна більшість статей, присвячених сучасній драматургії війни, беруть до уваги здебільшого тексти, створені цивільними авторами про цивільних людей, які переживають обстріли, облогу, окупацію, втрату рідних, еміграцію тощо.

Відтак вважаю драматургічну оптику, проявлену у поки доволі нечисленних текстах українських воїнів, важливим матеріалом для аналізу та популяризації, тим більше що суспільний запит на такі тексти очевидний, він підтвердився вибором рідерів кількох літературних і драматургічних конкурсів 2024 р., у яких ТОП-позиції посіли тексти, створені саме учасниками війни, навіть якщо вони не мали попереднього літературного досвіду.

На сцені Національного центру театрального мистецтва ім. Л. Курбаса 2023 р. відбулася прем'єра вистави «Боятися немає сенсу», автором тексту, режисером та актором-перформером якої виступив ветеран російсько-української війни Андрій Іванюк (Andy Iva), саму ж п'єсу було надруковано в антології «Неназвана війна» [21].

Цікавий драматургічний текст «Три спроби покращити побут» про власний досвід у ТРО на Київщині написав Максим Курочкін [16].

Очевидно, скоро таких текстів буде набагато більше, насамперед з огляду на започаткований у 2024 р. у співпраці ТРО Медіа і Театру Драматургів проєкт Театр ветеранів, який уже розпочав активну співпрацю з різними українськими театральними осередками, що осмислюють війну та ініціюють суспільний діалог про неї засобами театру. Так, один із ініціаторів цього проєкту Максим Курочкін, який у 2022 р. долучився до лав українських захисників, анонсує Фестиваль перших п'єс ветеранів, розповів: «Ми з побратимами з Відділу комунікацій командування Сил ТРО Олексієм Дмитрашківським, Ахтемом Сеїтаблаєвим, Юрієм Мацарським придумали Театр ветеранів і цей фестиваль. Тобто реабілітацію, терапевтичне письмо, особистий розвиток, набуття навичок спрямувати на появу нового контенту. Для нас було дуже важливо, щоб п'єси писали ті, хто взяв до рук зброю. Тому наше гасло: «Світ має бачити боротьбу України очима її захисників»» [10]. У культурно-освітній програмі «Театр ветеранів» «робота режисерів, гра акторів, енергія глядачів, увага медіа – все підкорено головній меті: допомогти ветеранам у максимально короткий термін опанувати основи драматургії, написати власні перші п'єси та отримати досвід втілення їх на сцені» [8]. Уже реалізовано Фестиваль перших п'єс (18, 19, 20 жовтня 2024 р.), написаних ветеранами російсько-української війни під час спільної роботи над драматургічними текстами та їх першими сценічними версіями, у рамках якого презентували 11 текстів, створених ветеранами, та 4 тексти від цивільних учасників проєкту. Також планується відкриття філії

цього проекту у Полтаві. Театр ветеранів відкрив драматургічні імена комбатантів Аліни Сарнацької, Геннадія Удовенка, Володимира Туки, Юрія Веткіна, Максима Девізорова, а також торує драматургічним творам цих авторів шлях на українські театральні сцени: вистава від Театру Ветеранів «Військова мама» за п'єсою Аліни Сарнацької успішно дебютувала на сцені Театру драми і комедії на лівому березі Дніпра в рамках проекту «Лівий, ++», за цією ж п'єсою буде створено репертуарну виставу у Національному театрі ім. Марії Заньковецької у Львові. «Удар дракона» Геннадія Удовенка реалізований у перформансі за участі Дах Тріо та скоро стане радіопостановкою. «П'єсу 22, або Шлях Героя» Володимира Туки із самим драматургом у головній ролі поставив Херсонський театр імені Миколи Куліша. У Чернігові незабаром відбудеться прем'єра вистави за п'єсою Юрія Веткіна «Госпітальна рапсодія», в якій гратимуть ветерани Чернігівщини та члени їхніх родин. Міжнародний грант на створення вистави отримав текст Максима Девізорова «І в горі, і... шототам» – у лютому 2025 р. має відбутися прем'єра [44, допис від 31 грудня 2024 р.]

Вітаючи такий потужний та медійно підтриманий івент і змістовну програму, яка йому передувала, а також реалізовані та проектні вистави за п'єсами учасників Театру Ветеранів, будемо звертати увагу і на драматургічні тексти комбатантів, створені поза його межами.

З іншого боку, в одному з інтерв'ю початку 2024 р. Валерій Пузік наголошував на тій прірві, яка неухильно росте між українськими військовими й тиловим українським суспільством. Для нього ця прірва проявлена не лише ставленням, яке він відчував на собі після повернення з АТО, але і тим, як проявляється в тилу публічне поширення книг військових, яким на великих книжкових подіях виділяють «окрему резервацію» і які щиро не розуміють, чому у рейтингах та публічних висловлюваннях для культурного поля України «книжка про Бахмут від новоспеченого воєнного документаліста, який приїхав туди туристом, важливіша книги про той же Бахмут від учасника подій» [19]. А ще письменник наводить показовий приклад, коли його загиблий друг Максим Кривцов щодо своєї нової збірки поезій «Вірші з бійниці» одразу по її виході «особисто звертався до блогерів, щоб подарувати книгу, щоб вони розповіли про неї в сторіс, навіть не пост, а сторіс, йому в більшості випадків просто не відповідали, або говорили, що ні», і що був неприємно вражений, як ті ж самі люди, яких називають «амбасадорами України», після загибелі Максима «згадали про нове розстріляне відродження», читали його вірші, розповідали про нього, представляли його поезію на багатьох подіях [19]. Такий дивний феномен Пузік осмислює через метафору обмежених можливостей захисника пробитися у публічний простір тилових ієрархій – переважно тоді, коли випадає нагода «“нагодувати” соцмережі своєю смертю» [19], тож з гіркотою міркує, що «дотепер Україні (що там вже про світ писати) потрібні лише мертві

герої та мертві генії, які могли написати/створити ще щось, але загинули і вже не напишуть/не створять. Сумна, але правда» [38]. Не випадково сам митець чимало своїх поезій, коротких прозових текстів, картин постійно розміщує на своїй FB-сторінці, на якій також активно пропагує творчість інших українських ветеранів, звертаючись до нас: «Читайте книги живих військових, не чекайте їхньої смерті. У нас дуже багато крутих авторів, які не один рік у війську. Читайте їх поки вони ще живі, поки вони можуть прочитати відгук на свої книги. Ніщо так не тішить автора, як відгук на його працю. Підтримайте, не відводьте очей» [53, допис від 10 січня 2024 р.]. Закликаю колег активно долучитися до дослідження та інтерпретацій п'єс, створених українськими воїнами: це потрібно і їм, і нам.

Аналіз досліджень і публікацій. Валерію Пузіку 37 років. Він учився на художника-дизайнера, проте використовував різні можливості самоосвіти у літературній творчості, кіно, документалістиці. Тож коли у нього як у митця, який успішно реалізує себе як поет, письменник, режисер, сценарист, художник, в інтерв'ю запитують, ким він себе позиціонує насамперед, він закономірно відповідає: «Насправді, все просто: коли з'являється історія, яку дуже хочеться розповісти, я просто обираю найбільш правильну форму. Емоцію можна передати малюнком, ним же можна зафіксувати стан дійсності, або певне ставлення до речей. Робота з реальністю – це, звісно, фотографія і документальне кіно. Література ж допомагає мені розповісти про ті речі, які навряд чи вийде розкрити візуальним способом. Наразі це так. Я не можу назвати себе ні режисером, ні письменником, ні художником, ні фотографом з простої причини: я не вважаю себе професіоналом у кожній із цих сфер. Я розповідаю історії так, як умію, тими методами і засобами, які знаю» [11]. Обов'язок розповідати світу історії війни в українській версії митець бере на себе свідомо, з глибокого переконання, що «поки ми не розповідаємо світу наші історії – за нас їх розповідають росіяни» [38].

У 2014 р. режисером Богданом Дацюком було створено короткометражку «Нідлякого» про учасника Революції Гідності, самотнього молодого художника Валерія Пузіка [20].

Для Пузіка безпосередня участь у збройному опорі російській агресії розпочалася у січні 2015 р., коли він у складі 5 батальйону Добровольчого українського корпусу «Правий Сектор» відправився добровольцем у зону АТО. Спочатку він потрапляє до інформаційного відділу, опрацьовує зведення з фронту, пише статті для ДУК.Інфо: «Але я йшов туди не писати про війну, і через деякий час перейшов в артилерійський підрозділ, з яким власне виїхав на передову в район шахти Бутівка» [11]. Тоді ж він починає малювати на кришках ящиків від боєприпасів: «То були абстрактні картини, химерні портрети. Малював тим, що міг знайти: морилки, лаки, емаль. Пізніше з'явилися акрило-

ві фарби: вони швидко сохнуть і не мають стійкого нав'язливого запаху. Я тоді намалював кілька десятків картин, частина з яких залишилися у селі Водяному Донецької області. Але забрати вдалося тільки найбільш вдалі. Вони стали основою виставок «Відлуння» та «Примарна зона», які потім демонструвалися в Одесі та Львові» [13].

Вже у лютому 2015 р. разом із побратимами в селі Піски Пузік на кишенькову екшн-камеру знімає короткометражний документальний фільм «Перемир'я» – стрічку, що «закарбувала беззмисловність домовленостей з ворогом» [20]. Оператором і цього фільму, і короткометражки «Буду повертатись» був Максим Кривцов [13]. Так само без спеціальних технічних засобів, на телефон, ним у зоні бойових дій було створено фільм «Прощання між зірок» та відеокліпи для дуету «Тельнюк: СЕСТРИ» [11].

Після виставки «Примарна зона» у 2016 р. Пузік збагнув, що йому більше «не цікаві виставки і живопис. Малював, але це була здебільшого графіка культурною ручкою на офісному папері, якісь скетчі. Мені здавалося, що живопис штучний, не було задоволення від роботи. Була депресія. Я влаштувався на роботу – моноліт лити на будові, там і працював деякий час» [13]. Тоді у творчому плані він сконцентрувався на війсьній прозі.

Митець пригадує, як складно було після АТО налагоджувати власне професійне життя в тодішній російськомовній Одесі: «бачив байдужість і ворожість середовища. Ну якесь АТО, ну стріляють, штуки як-от: “я тебе туди не посилав” і так далі. Ти повертаєшся фактично в нікуди. У мене були випадки в Одесі, коли, наприклад, влаштовувався на один телеканал працювати в студії і там дізнались, що я був в ДУК ПС, викликали в службу охорони та влаштували щось більше схоже на допит. Дивні питання типу: “тебе нравилось убивать мирных жителей Данбаса?” і тому подібне. Таких випадків було дуже багато» [19].

21 грудня 2017 р. у музеї «Територія Терору» (Львів) відбувся показ кількох документальних фільмів – короткометражок у рамках проекту «Декомунізація. UA» від п'яти команд, сформованих у Відеоакадемії DOСemotion при Школі журналістики УКУ: Валерій Пузік був у складі команди, яка презентувала стрічку «Комуналка» [40].

Наприкінці 2017 р. на власній сторінці у Facebook Валерій Пузік започаткував флеш-моб #52оповідання, поставивши собі за мету щотижня писати коротеньке оповідання та щоп'ятниці друкувати його у своєму профілі. Він пригадує, що написав та розмістив 13 або 14 історій, але що до флешмобу доєдналися й інші митці, а родзинкою проекту стала казка «Різдвяне диво у Староноворічному Байраці», яку колективно створили Сергій Жадан, Вікторія Амеліна, Татуса Бо, Сергій Осока [11].

2017 р. з циклом прозових оповідань Пузік переміг у Всеукраїнському конкурсі короткої прози ім. Григора Тютюнника [12]. З цього циклу оповідань про

повернення з війни виросла його невеличка книга «Бездомні пси» (Саміт-книга, 2018), яка, на думку її автора, є своєрідним вступом до «Моноліту», хоча побачила світ на добу пізніше від нього.

Збірка «Моноліт» з 13 оповідань про загиблих героїв, супроводжена фотографіями її автора із зони бойових дій (ДІПА, 2018), 25 квітня 2018 р. отримала другу премію видавництва «Смолоскип» (першу тоді не присуджували). Висловлюючи вдячність видавництву ДІПА, в якому «хлопці просто повірили в тексти», Пузік підкреслив, що книга була готова до друку ще 2016 р., але тоді він отримував від видавців відповіді на кшталт «тема АТО та війни нас наразі не цікавить» [53, допис від 25 квітня 2022 р.], що перед тим «видавати книгу відмовилося десь п'ять видавництв», і що «вона довго лежала в шухляді» [11]. Саме тоді автор для себе зафіксував, що нарешті збулася його мрія і його позиціонували як письменника.

Також в активі Валерія Пузіка – диплом фіналіста «Коронації слова» 2020 р. за спільний кіносценарій з Олею Русіною за її однойменною повістю «34 сонячні дні і один похмурий».

2020 р. оповідання Пузіка «Місце утіх» друкується в антології «Антисоціальна мережа» (Дім Химер, 2020), виданій за результатами однойменного конкурсу химерних історій, що відбуваються у соціальних мережах, і цього ж року оповідання «Її боротьба» входить до збірки «Моє Різдво» (АССА, 2020).

3 грудня 2021 р. Міжнародна премія імені Олеса Ульяненка оприлюднила відзнаки за 2020–2021 рр. У номінації «Проза 2020» дипломантом став Валерій Пузік з книгою «Я бачив його живим, мертвим і знов живим» (Видавництво Старого Лева, 2020) [22]. «Чисто технічно, якщо по датах, книга писалась чотири роки, – розповідає її автор. – На початку це були окремі історії і вони були не пов'язані між собою. Все змінилося після написання оповідання “Я бачив його живим, мертвим і знову живим”, яке дало назву книзі. Саме тоді весь механізм зарухався, і все почало складатися в єдино, ніби деталі конструктора. Персонажі, які переходили з однієї історії в іншу, стали об'єднувати цикли. У книзі їх три, і вони, як мені здається, контрастують між собою. Перший цикл – “Хроніки Ікви”, другий – “ПТСР”, третій – “Поза межжя”. Останній виконує об'єднуючу функцію для всіх історій. Всі три цикли не виокремлені, а тісно переплітаються між собою, і, хочеться вірити, межа між ними стирається» [5]. У грудні 2020 р. цю книгу Український ПЕН відзначив у двадцятці кращих українських прозових книг року.

«Шахта. Ранкове зведення» (Фоліо, 2021) – книга про реальні події літа 2015 р. біля шахти Бутівка, де у статусі мінометника розпочався власне бойовий досвід автора цієї книги, яка об'єднала сценарій про оборону шахти та поетичний цикл – «жили в завалах, носили міни, стріляли. Озираючись зараз назад – це просто звичайні будні» [13]. Вона об'єднала документальний роман «Шахта» і корпус поезій «Ранкове зведення».

На певному етапі свого цивільного життя митець вирішує, що більше не писатиме про війну, а зосередиться на фентезі для дітей. Відтак, вбачаючи у своєму маленькому синові Оресті свого найголовнішого майбутнього читача, він розпочав роботу над фентезійним циклом «“Делфі” та чарівники», в якому подається «альтернативна історія Одеси, де реальність переплітається зі світом магії. Де оживають дракони, а містом заправляють чаклуни та чарівники. Ви дізнаєтесь які таємниці приховують: Книгарня чарівників, Одеська кіностудія, танкер Делфі та Чорне море» [53, допис від 1 жовтня 2024 р.]. Перші дві книги цього проекту вже реалізовано («“Делфі” та чарівники» (АССА, 2021) і «“Делфі” та чарівники. Книга 2. Макгі та Чорний дракон» (АССА, 2022), «третю пишу, але пишеться повільно», – повідомив письменник своїх FB-читачів [53, допис від 1 жовтня 2024 р.]. А ще на початку 2022 р. письменник написав, що майже завершив першу книгу фентезійного циклу «Чорні футболки», і «якби не війна то вже здав би видавництву» [53, допис від 19 березня 2022 р.]

Початок повномасштабного вторгнення Валерій Пузік зустрів в Одесі. Спочатку волонтерив у 122 бригаді ТРО, навчав обходитися зі зброєю тих, то не мав попереднього військового досвіду, а у березні 2022 р. пішов до військкомату та знову став до лав захисників. 19 березня 2022 р. він зафіксував на своїй FB-сторінці, як війна вкотре вносить корективи у його творчі плани:

І плани на рік формуються.

Але...

Знову весна.

Знову артилерія.

Війна.

Ми сидимо на баулах, чекаємо комбата.

Хлопці жартують:

І що справді десять книг написав?

Ага.

А про нас напишеш?

Подивимось.

Що значить «подивимось»?

А про що писати?

Про все. Ось тобі ручка і блокнот. Пиши. Це наказ.

Хлопці сміються.

Гуде сирена.

Лунають постріли.

Хочеться курити

[53, допис від 19 березня 2022 р.].

Митець пригадує, що після перших днів дезорієнтації на початку березня «створив папку, яку назвав “Зошит війни”, і почав туди писати короткі нотатки

та вірші», і спочатку це виглядало як щоденник, потім туди додалися листи сину [19] – такі «листи у майбутнє» він почав адресувати Синові Оресту, коли йому виповнився рік, та продовжував це робити щороку, «після вторгнення став писати частіше. Дружина читала йому вголос. І одного разу син попросив написати листа у відповідь. Він диктував, а дружина записувала. Йому було тоді п'ять років» [13]. Частково ці тексти увійшли у драматургічний текст «Зошит війни» та у книжку «З любов'ю – тато!» (Лабораторія, 2023, яка потрапила у список найкращих українських книжок 2023 р. за версією ПЕН Україна). Окремий цикл у цій папці склали тексти, написані у Херсонській області – вони увійшли у книгу «Мисливці за щастям». Там, на деокупованих землях багатостраждальної Херсонщини, митець шукає для себе внутрішнє психологічне оперття і знаходить його в онлайн-подіях «Української Кіношколи», в якій навчається на курсі документального кіно: «Щовівторка я завантажував записи лекцій, виконував завдання, надсилав їх куратору курсу Володимирі Оселедчику. Він давав дуже багато крутих завдань. Наприклад, написати есе на тему “Хто я?”, чи розповісти про “цей день в історії”, і крізь призму досвіду та оточуючої реальності я виконував їх. Знаєте, то було як світло в кінці тунелю. Ось скоро вівторок і буде нова лекція про кіно. Навіть короткометражки робив. Знімав і монтував у простій програмі в телефоні» [19].

Восени 2023 р. на Одещині відбулися зйомки історико-мистецького проекту «Меч Єдиності», який мав на меті підтримку ЗСУ та популяризацію української історії, пов'язаної з південними українськими землями (автори сценарію NAVKA та Валерій Пузик): проект за підтримки Veterans Hub Odesa, Українського інституту національної пам'яті (Південний відділ), Українського драматичного театру імені Василя Василька, Південноукраїнського педагогічного університету ім. Ушинського [50].

2023 р. ознаменований для Валерія Пузика виходом книжок поезії та малої прози «Тимчасово невстановлені» (Markobook, 2023) (цей проект реалізовано за підтримки Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів) і «Метелик і танк» (Фоліо, 2023), та поетичної збірки за 10 років війни «Три медалі в шухляді» (ACCA, 2023). В актив цього року митець справедливо зарахував собі також антологію «Воєнний стан» в українській та англійській версіях, «Вірші в журналі Sotto il Vulcano італійською. Ілюстрації кульковою ручкою для книги “Я перетворююсь” Володимира Вакуленко-К (Видавництво Vivat). Цифрові ілюстрації для книги “Стодола FM” Анатолія Стодоли (Видавництво Білка). Вдячний усім, хто підтримує і читає» [53, допис від 31 грудня 2023 р.].

Збірка «Мисливці за щастям. Якщо треба буде помирати, я тебе розбуджу» (Vivat, 2024), присвячена «Максиму Далі Кривцову, поету, фотографу, військовому, який загинув на фронті, захищаючи Україну», має унікальну історію: перший наклад її видання майже повністю згорів під час обстрілу

друкарні «Фактор-Друк» у Харкові 23 травня 2024 р. (наклад був у палітурному цеху, який опинився в епіцентрі удару [13]), вціліло лише 200 примірників, «їх розкупили під час Книжкового арсеналу, книга була в десятиці видань Vivat, які найчастіше купували відвідувачі фестивалю» [9]. У червні 2024 весь наклад було знову надруковано, а також створено електронну версію книги, а у жовтні 2024 р. збірку «Мисливці за щастям» було включено у Довгі списки «Книга року 2024 ВВС», також ця збірка – вибір Читомо у номінації «Українська проза 2024 року». «Знаєте, у кожній книжки своя історія народження. “Мисливці за щастям”, яку написав Валерій Пузік, теж має таку. Коли ми розглядали текст Валерія, але на той час не мали змоги його видати. Але в пам’яті закарбувалось, що Валерій – Письменник. З великої літери, – вважає СЕО видавництва Vivat Юлія Орлова. – Зараз він захищає нашу країну на фронті. Проте йому вдалося написати книжку “Мисливці за щастям” – короткі історії з лінії зіткнення і буднів українського солдата, яку ми з радістю взяли в роботу. Ракети знищили практично весь її наклад перед Книжковим Арсеналом. Але ми з автором зробили все, щоб книжка потрапила до читача. Сподіваюсь, що не дарма» [9].

У серпні 2024 р. добірку нових поезій Валерія Пузіка надрукував журнал «Березіль» (№ 3). Також влітку 2024 р. англomовні переклади його поезій надрукував американський часопис «Full bleed».

Пузік розповів, що вже майже готова нова книга оповідань «Ким ми були», присвячена Одесі та її людям [13].

З весни 2016 р. до квітня 2022 р. Валерій не малював фарбами, але у квітні 2022 р. йому вдалося купити собі дешеві акрилові фарби – «і взявши фанеру з ящика, в якому лежали автомати, почав н^а ній малювати. Це дало шанс відволіктися, зануритись у себе, не думати. Зрештою, послухати музику. Одягаєш навушники, і ніхто тебе не чіпає. З часом це стало одержимістю, і я знаходив час між чергуваннями, щоб малювати» [19]. Якщо картини періоду АТО для самого митця були нагадуванням та нібито повертали його з цивільного життя на війну, то під час повномасштабного вторгнення він відчув потребу в яскравих кольорах та сюжетних циклах картин: «Щодо кольорів, то я одразу сказав собі, що цього разу картини мають бути кольорові, яскраві, такі, щоб можна було комусь подарувати або ж повісити на стіну. Мотиви перших картин у 2022 році – птахи. Малював ластівок, соколів. Потім були трави та рослини. Зрештою – пейзажі. Зараз картин вже, мабуть, пару сотень. Чимало з них продаються на аукціонах на користь ЗСУ у різних країнах світу» [13]. Завдяки такому добровільному мистецькому волонтерству засвідчено наявність картин Валерія Пузіка в приватних колекціях не лише України, але й США, Канади, Великобританії, Швейцарії, Аргентині, Франції, Польщі, Іспанії, Німеччини тощо [20].

Серію своїх FB-дописів січня 2025 р. В. Пузік розпочав презентацією свого нового мистецького уподобання – «Захопився цифровою ілюстрацією. Буде нова серія робіт “Сни про Одеську кіностудію”» [53, допис від 2 січня 2025 р.].

Окремо слід сказати про співпрацю митця зі студією «Babylon'13» та режисером Володимиром Тихим, який згадує, що «спершу виникла ідея створити невеличкий серіал із коротких серій і назвати його “Бліндаж”. Ми їздили на Донбас, спілкувалися з “атошниками”. У нас було чимало матеріалу, який знімали саме “атошники” – зараз же такі технології, що можна знімати звичайним телефоном і мати хорошу картинку. До того ж, їхнє самовідчуття у цих обставинах було бойовим та оптимістичним, з гумором. Ми з Валерієм Пузіком – добровольцем, який воював у ДУК (Добровольчий Український Корпус) – впорядкували матеріал, створили три серії. Йшов 2015-й рік, ми розраховували, що проєкт зацікавить телеканали. Не зацікавив» [42]. 2020 р. цю ідею було довершено спільною книгою В. Тихого і В. Пузіка «Наші Котики. Бліндаж» (Фоліо, 2020).

14 грудня 2023 р. у кінотеатрі «Жовтень», 24 лютого 2024 р. у просторі ПЕН Україна, у жовтні 2024 р. в рамках Форуму видавців відбувся спеціальний показ фільмів з проєкту «Війна-ненажера», в якому командою «Babylon'13» екранізувалися тексти українських письменників-захисників та волонтерів, серед яких був і Валерій Пузік.

Виклад основного матеріалу.

Присутність у колективних голосах покоління війни.

«Насправді, мені хочеться писати казки. Рано чи пізно все ж таки я напишу їх для сина, щоб розповідати йому, або навіть читати. Так що, найголовніший читач у мене – Орест» [11] (*Орест – це семирічний син Валерія Пузіка – О. Б.*). Чи не заради цього Валерій Пузік усе своє доросле життя відвідує різні письменницькі лабораторії, курси, школи, резиденції, подається на стипендіальні програми? Загалом він постійно шукає можливості вчитися, і робить це за будь-якої нагоди, навіть у бойових умовах. Окрім його мистецького хисту, ця тяга до навчання і «присутності» зробила його одним із репрезентантів молодого покоління українських воїнів-митців.

Говорячи про своє знайомство та багаторічну дружбу із Максимом Кривцовим, Пузік згадує, що вони зустрілися і стали товаришувати на літературній школі в Карпатах понад 10 років тому [13].

Початок нового для себе письменницького досвіду війни Пузік пов'язує з роботою у ДУК.Інфо у 2015 р., де через його руки проходило дуже багато різної інформації: «Ми писали тексти та інтерв'ю, знімали відео. Після ДУК.Інфо фіксувати у текстовому форматі свої думки та події навколо стало звичною справою, а побратими вже не звертали увагу на те, що я фотографую і пишу щось на зразок щоденника» [11]. Враховуючи, що як мінометник він багато

років перебуває на передньому краї бойових дій, зазначимо, що там близькість смерті людей, які поряд, є неминучою, а її прийняття та осмислення змінюють матрицю розмови про війну у художніх текстах: «Писати про загиблих важко, але потрібно. І тут важлива максимальна чесність. Перш за все – з поваги до людини, якої вже немає. Без зайвої героїзації та пафосу. Спогади, есеї, документальна проза – власне про це. Коли пишу я, або читаю чийсь тексти про реальних людей, які загинули, мені дуже важливо бачити портрет, образ часу і руху, в якому опинилася та чи інша людина. Фальш у таких текстах сильно відчувається. Чесність – головний критерій», – розповідав Валерій Пузік Ганні Улюрі про власну мистецьку позицію, проявлену у його творчості до повномасштабного вторгнення [47]. З часом ця позиція не змінилася, а міцніше утвердилася.

Обсяги представленості індивідуального голосу Валерія Пузіка як письменника можуть сформувати хибну думку про те, що він має належні умови та достатню кількість часу для літературної або малярської творчості, для системного навчання або участі у різноманітних конкурсах. Проте коли ми пробуємо уявити, як це все створюється між запеклими бойовими діями на першій лінії (чого вартує лише перебування на бойовій позиції у Кринках!), які емоції постійно переживає автор таких текстів чи картин, то починаємо розуміти, наскільки він поспішає жити і реалізовуватися поза боями і постійним відчуттям близької смерті, наскільки високою є його внутрішня мотивація не піддатися спокусі творчої кризи або внутрішнього капсулювання, яке багатьом у такій ситуації може здаватися рятівним виходом:

«СЛІВ НЕМАЄ

Слів немає. Я більше не знаю про що писати. Я не бачу сенсу писати. Слова безсилі. Вони не зупиняють кулі, не воскрешають мертвих, не зупиняють час. Ракети летять. Будинки горять. Загиблих не повернути. І чим більше я про це думаю – тим менше хочеться писати.

Я заплющую очі й вмикаю музику. Без слів. Звуки природи. Шум дерев. Плескіт води. Уявляю Чорне море де я стою самотньо на узбережжі. Медузи плюскочуться біля берега. Великі та прозорі.

Я хочу звичайного літа.

Ось...

Червень перетнув екватор. Достигли вишні та черешні. Морозиво тане за лічені хвилини. На пляжах порожньо – лише знаки «Обережно міні».

Увага!

Повітряна тривога!

Ми швидко збираємося, беремо зброю та вибігаємо на вулицю. Сідаємо під розлогими кронами дерев. Чекаємо. Гуде сирена. Постійно гуде сирена. Хтось позаду клацає запобіжником автомата Калашнікова. Хтось розмовляє.

І:

Бабах! – яскравий спалах і слід ППО в небі.

– Попали! Дивись! Ахах! Попали...

Неподалік нас білило від вибуху. Воно клубами застигло на чистому синьому небі.

Сирена продовжує завивати.

– Тривога по усій країні! Залишайтеся в укриттях!

Ми сидимо.

Довго сидимо.

Хтось намагається жартувати. Хтось просто дивиться вгору. Слід від збитої ракети вітер, ніби мастихіном, розмазує небом. Я і собі дивлюсь на цю пляму: вона нагадує чиєсь око.

Боже, може то ти дивишся за нами?

Боже, ти чуєш наші молитви?

Боже, ти взагалі існуєш?

Я відчуваю ногами дрібний пісок Чорноморського яхт-клубу. Рак-самітник одягає на себе мушлю й повзе маловоддям. Поскрипують яхти та човни. Вода тепла як ніколи. Я хочу зняти з себе військову форму. Хочу озирнутись і побачити свою сім'ю за спиною.

Пахне мастилом. Патрони лежать на лежку і я набиваю їх в порожній магазин.

Ох, ці сни про смерть на війні.

Я набиваю 5,45 в магазин, на мить зводжу погляд на лінію горизонту, де мали би дрейфувати парусники, але зараз там вогонь і чорні стовпи диму підпирають небо. Горять кораблі. Десятки кораблів.

Я все ще тут.

Я сиджу під деревом. Бачу черговий слід українського ППО в небі.

А можна залишитись там? Босими ногами на піску? Без військової форми? Без пожеж на кораблях? Без ракет, що вибухають в небі? Без війни?

В телефоні лунає голос: відбій повітряної тривоги!

Ми не поспішаємо повертатись.

По Миколаєву здійснили удар сімома ракетами. Кажуть про загиблих. В тому числі і дітей. Хтось говорить: поцілили в центр міста.

Слів немає. Я більше не знаю про що писати, не бачу сенсу...» [53, допис від 23 червня 2022 р.].

Утім, для сучасників важить не лише індивідуальне письмо Валерія Пузика, але і його розмаїта представленість у колективному голосі українців-митців та українців-воїнів. Це демонструють численні антології та репрезентативні проекти, починаючи від колективної збірки поезій «Там, де вдома» (АССА, 2019) – Пузик у ній виступає як один із восьми авторів. 2019 р. його фронтові

записки «Читай мій неіснуючий щоденник» представлені у 3-му томі тритомника «Слово про війну» (Видавець Євенок О. О., 2019).

П'єсу «Зошит війни» було надруковано у проєкті «Антологія 24» (ФОП Леонова Анастасія Романівна, 2022) влітку 2022 р., це був проєкт оперативного реагування на повномасштабне російське вторгнення мовою драматургічних текстів – до антології увійшли тексти, які пройшли відбір рідерів та могли бути цікавими іноземній аудиторії, адже ініціатори цього проєкту одразу анонсували його майбутню англomовну версію. Практично всі автори представлених в антології текстів мали там також можливість «прямого голосу», відповідали на питання упорядників «Як змінилися обставини Вашого життя після початку війни?» Винятком був Валерій Пузік, який перебував на фронті – натомість його «голосу» була невеличка довідка від упорядників, в якій було зазначено, що автор «нині перебуває у лавах ЗСУ» [2, с. 384].

У червні 2022 р. Radio Sutinky випустило аудіозбірку оповідань, створених українськими воїнами від початку повномасштабного вторгнення, де «Зошит з війни» Пузіка озвучив Сергій Левчук.

Два антологієні проєкти засвідчують зарахування упорядницями Пузіка до когорти українських чоловіків, які відповідають новому українському маскулінному ідеалові чоловіка-воїна, утвердженому випробуваннями війни (направду це архетипний національний ідеал, який війною був швидко актуалізований): йдеться про збірку «Про що він мовчить. Книжка, написана чоловіками» (Creative Women Publishing, 2022) та антологію мілітарної поезії #ФРОНТМЕНИ (Видавництво 333, 2024).

В антології «Воєнний стан» (Meridian Czernowitz, 2023, того ж року видана англійською) Пузік потрапляє до когорти, з одного боку, сучасних українських інтелектуалів з яскравою публічною позицією, важливою для українського суспільства у критичний момент його історії, а з другого – як письменник, що перебуває на фронті, як митець-комбатант – це підкреслено у передмові до книги, написаній генералом Валерієм Залужним: «Сто років тому їхній попередник, видатний поет і сотник армії УНР Євген Маланюк риторично запитував: “Стилет чи стилос?” Нині ці воїни продовжують його справу, засвідчуючи тяглість поколінь і завершуючи боротьбу, що почалася задовго до 2014 року. Час поставити в цій боротьбі крапку, а письменники мають до цього хист» [6, с. 7–8].

2023 р. у дев'ятому епізоді подкасту «Свої серед своїх», де відбувається спілкування з українськими захисниками, Пузік розповів на Радіо Свобода і про свою творчість, і про власне ставлення до українців, які уникають захисту України та вигадують собі якісь інші «фронти»: цей сюжет так і називається: «Фронт тільки один, немає більше інших» [48].

Успішну участь Пузіка у програмі Litosvita засвідчує його представленість в антології «Переступи. Антологія сучасної прози» (Pabulum, 2024) серед 20 успішних випускників цієї майстерні слова.

Інтерв'ю Валерія Пузіка містить збірка з 24 інтерв'ю «Слова і кулі» (Vivat, 2024), наклад якої також згорів у друкарні «Фактор-Друк» у травні 2024 р., але був надрукований знову. Цей проект із передмовою Сергія Жадана «Такі, як були. Зовсім інакші» було реалізовано популярним медіа Читомо та Українським ПЕН за сприяння Національного фонду на підтримку демократії (NED).

«Альманах 2022. Конкурс воєнної поезії пам'яті Гліба Бабича. Конкурс воєнної короткої прози» (Білка, 2024) містить добірку поезій Пузіка як одного із переможців оголошеного видавництвом Білка конкурсу (надалі митець бере участь у роботі журі цього конкурсу).

Також варто відзначити участь Пузіка у проєкті «Український щоденник 2022–2023» (ArtHuss, 2024) у рамках проєкту «А4, кулькова ручка», який має українську та англійську версії. Сам митець розмістив на своїй FB-сторінці анонс мистецької події, яку потім було зафіксовано у солідному виданні: «“Український щоденник 2022–2023” – це 375 робіт від 81 художника, а також тексти, що були створені під час повномасштабного вторгнення.

Цьогорічний формат щоденника передбачає особистий погляд та індивідуальну оптику. Якщо це щоденник воєнного часу, то йдеться також про переживання митця. Кожен із рисунків виставкового проєкту “Український щоденник 2022–2023”, де зафіксовано концентрат емоцій і почуттів, – документ, що має велике значення для осмислення часу, в якому нам довелося жити.

Серед учасників проєкту – Тіберій Сільваші, Єгор Зігура, Олексій Аполлонов, Ігор Гусев, Олександр Бабак, Molly Route, Антон Логов, АВЕ, Оксана Чепелик, а також художники-початківці, які мають можливість творчого висловлювання поряд з визнаними українськими митцями.

Представлені есеї написані Дмитром Лазуткіним, Максимом Курочкіним, Галиною Євтушик, Тетяною Топорко, Валерієм Пузіком та іншими» [53, допис від 25 березня 2024 р.].

Станом на зараз дві п'єси Валерія Пузіка – «Тролейбус № 9» та «Привиди у гілках» – розміщено на ресурсі UKRDRAMAHUB, де є його авторська сторінка.

У першому конкурсі воєнної літератури «4.5.0», проведеному Міжнародним фондом «Відродження» та Видавництвом Старого Лева, твори Валерія Пузіка посіли 3 місце у номінації «Оповідання» та 2 місце у номінації «Поезія», а також у цьому конкурсі митець став фіналістом у номінації «Есе»: у 2025 р. ВСЛ випустить відповідну збірку.

Влітку 2024 р. Український ПЕН спільно з Норвезькою асоціацією авторів і перекладачів нефікшн-літератури оголосили стипендіальну програму у різних жанрах нефікшн-письма, одним із переможців якої став Валерій Пузік.

Наразі в рамках цієї стипендії він працює над збіркою есеїв «Ким ми були»: «Рукопис наразі готовий. В книзі є тексти, які писалися навесні 2015 року, в час, коли я перебував у лавах ДУК ПС. Є тексти, що писалися в Херсонській та Запорізькій областях. Оповіді про Авдіївку, Одесу, Херсон, про Чорне море, Добровольчий український корпус, про Далі та Руту, про Кринки і Остапа Вишню, про літературу та живопис в зоні бойових дій» [51].

У листопаді 2024 р. Валерій Пузік увійшов до фіналістів рейтингу «УП 100» у номінації «Культура», де його було відзначено у гроні 15 видатних українських митців сучасності [3].

А ще дві книги Пузіка – «Мисливці за щастям» та «Три медалі в шухляді» – увійшли до списку найкращих українських книжок 2024 року за версією Українського ПЕН.

На власній FB-сторінці, в авторських колонках на NV Погляди та СЛУХОМО.СОН митець радить читачам українські фільми та книжки про війну, присутньо розповідаючи про їх особливості, а також популяризує сучасних українських письменників, у тому числі комбатантів.

Щороку 31 грудня на власній FB-сторінці митець підбиває свої творчі підсумки та фіксує успіхи та досягнення за рік. До головних особистих підсумків 2024 р. митець зараховує видання та рейтингові позиції двох своїх книг, відзнаки, читки та сценічні версії п'єси «Привиди у гілках», підготовку спільно із видавництвом «Наш Формат» книги Максима Кривцова «На мінному полі пам'яті», переклади окремих текстів 8 мовами, а також ще кілька позицій: «Був сценаристом циклу відеороликів “Вогонь та Мистецтво” (Український інститут пам'яті спільно з ОК “Південь”). Проілюстрував три книги: “Бікфордів кров” Олександра Лисака, “Барокове” Володимира Тимчука (один із ілюстраторів), “ДЕЩО” Андрія Хаєцького. Також створили листівки за мотивами ілюстрацій з книги “Дещо” – виручені кошти з продажу йдуть на донати в одеський шпиталь. Малював на кришках з ящиків від боеприпасів, гільзах, прапорах, акварельному папері, картоні та полотнах». Також цим дописом Пузік анонсує свою наступну поетичну збірку “Золотий хрест”, вже дописану книгу «Ким ми були» та завершення роботи над книжкою-альбомом «Південний пейзаж», до якої увійшли вибрані тексти та картини, створені у 2022–2024 рр., а також зазначає: «Запланували перевидання “Наших котиків. Повне зібрання творів”» [53, допис від 31 грудня 2024 р.].

Валентина Хархун, аналізуючи дві останні прозові книжки Пузіка, наголошує на парадоксальності творчого процесу безпосередньо в окопі: «Незважаючи на усвідомлення того, що слова безсилі, оповідач говорить, а Пузік пише, зліплюючи фрагменти письма в художнє кінцугі цілісного тексту про війну. І тут акт письма можна розглядати як жест протистояння самій війні. Війна вбиває і руйнує, а оповідач пише й малює: він творить» [49]. Творчість

як рятівний якір в окопах війни сприймає і сам митець, що засвідчує у книзі «Мисливці за щастям»: «Щоразу, коли хочеться все залишити, або зупинитись, або перестати носити з собою фарби й дошки від боекомплектів, чи кришки від ящиків з-під 5,45, чи фанеру, кожного разу кажу собі: а потім що? Що залишиться після? Цей зайвий рюкзак з пензлями та фарбами не така вже й важка ноша» [32, с. 18]. У таких осмислених творчих актах людина-захисник, усвідомлюючи, за що воює, – уже перемагає хаос та руйнівну інтенцію війни, зберігаючи себе як творця і креатора, зрештою – як людину.

Героїзація, наближення, містика, етноміфологія? Про мертвих або, або...

Митець, який перебуває на війні упродовж тривалого часу (у Валерія Пузіка це і період АТО/ООС, і вже майже три роки повномасштабної війни), постійно балансує на лезі між життям і смертю, а ще щоденно переживає втрати тих, з ким опинився поруч в бою та у військовому побуті. Відтак і його твори «важливі не лише як інформаційне джерело про перебіг війни, а як екзистенційний сюжет про людину на війні з ключовими колізіями цивільного й воєнного життя, людської індивідуальності й воєнної уніфікації та “мімікрії в піксель”, творчого самовираження і необхідності писати про війну» [49]. Відповідно, перед таким митцем мимоволі постає глобальна проблема – як писати про людей, яких знав і які вже ніколи не свідчитимуть від власного імені, як самому переживати такі фізичні та метафізичні втрати і в чому шукати власне опертя, аби жити й боротися далі. Ця проблематика пронизує поезію, прозу, драматургію та інтерв'ю Пузіка вже майже десятиліття: письменник майстерно уникає зайвої патетики, відкриває для осмислення війни та її втрат тонкі матерії нетрадиційної роботи з пам'яттю, вкладає у філософські метафори власне осмислення ритуалів переходу, створює свої універсальні сюжети та образи, які пронизують різні його книги.

Символічні акції «уславити героїв і оплакати загиблих» Ганна Улюра у контексті літератури війни розглядає як «одне завдання, а не два» [47], і говорить про Валерія Пузіка як про митця, який «має ту особливу чутливість, яка притаманна добрим текстам, що вшановують пам'ять загиблих на війні і обмірковують обмеження цієї пам'яті» [47]. Валентина Хархун відзначає, що, маючи комбатантський досвід, «Пузік не створює героїчного й парадного наративу. Він розповідає про те, через що проходить звичайна людина, яка опинилася на війні» [49].

В ідіостилістиці Пузіка герой – це не хтось окремих, із видатними або надприродними здібностями, не той, хто вивищується над безлікою масою інших бійців: героями він вважає всіх, хто взяв до рук зброю, аби захистити свої родини і власну країну – незалежно від персональних зв'язів чи міри показового героїзму, а також незалежно від того, чи людина вже загинула а чи ще боронить свою землю. Його герої знають найбільший страх війни – страх смерті,

як, власне, і він сам: «Найбільший страх пов'язаний з прийняттям того факту, що ти можеш загинути. Страх є і сьогодні. Той, хто скаже, що його не має – збреше. Страх зберігає життя. Це те, що я знаю на сто відсотків. Страх – звична річ. З ним не домовишся і на компроміс не підеш. Це запобіжник. Він має бути, аби вижити» [13]. Відтак для митця смерть людей на війні – вже абсолютна нагода говорити і пам'ятати про них. Причому говорити не як про тих, хто пішов від нас назавжди.

Найперше у зв'язку з такою оптикою розмови про полеглих для письменника змінюється саме сприйняття війни, яке вміщується у діапазон між містичним «іншим виміром» та прикладною операціональною «функцією»: «Війна – це інший вимір. Перехід від цивільного до воєнного, мабуть, шокував. Важко було відпустити деякі речі, але коли відпустив, стало легше. Війна зриває маски. Це не місце для того, аби грати якусь роль, є функція, яку ти повинен виконати, і ти або її виконуєш, або ні» [13]. При всій щоденній функціональності тих, хто перебуває в окопах, кордони між світами на війні Пузік вбачає тонкими і проникними, але при цьому відкритими для розуміння якихось глобальних трансцендентних закономірностей, тож там обряди переходу суттєво різняться від того, що є у цивільному житті – «Інколи мені здається, що дуже часто використовую той досвід при писанні деяких текстів, де є перехід між світом мертвих і світом живих» [20]. Очевидно, саме тому у картині світу на війні для митця так багато важить містика. Власне, він і перебуває там, де народжується нова українська містика, яка враховує досвід ХХІ століття...

У колективній монографії «Поетика містичного» українські науковці, підкреслюючи увагу до містичного в кризові епохи, дають цій категорії максимально широку трактовку: позначають «містичне» «не як “знак”, а, навпаки, як те, що є і залишається за ним схованим», акцентують пов'язаність самої категорії «містичне» з синергетикою через актуалізацію понять нелінійності, самоорганізації та незворотності, що демонструє особливий, антидіалектичний спосіб мислення, який дозволяє розглядати людину «не всебічно (за певними щаблями), а як єдину цілісність з її принципово іншими ознаками», а поетику містичного трактують як інакший «бік прочитання художнього тексту, прямо не пов'язаний із самим “письмом”» (О. Червінська) [24, с. 9; 6–7; 13]; наближають нас до синкретичного сприйняття містичного як «почуття цільності й нерозчленованості явища, що переживається людиною безпосередньо, минаючи рефлексію на нього» (Б. Шалагінов) [24, с. 117], витлумачують містичне світовідчуття як усвідомлення «нерозривної пов'язаності світів *sacrum* і *profanum*, можливості їх взаємонакладання й взаємопроникності» (І. Набитович) [24, с. 59]; підкреслюють, що різні «поетики містичного» «виявляють національну, релігійну, індивідуально-авторську специфіку» (З. Лановик, М. Лановик) [24, с. 81]; витлумачують поетику містичного в онтологічно-естетичних контекстах

– не як «позаісторичну дійсність», а як «змінну величину», «параметри котрої визначаються загальним *Zeitgeist* – настроєм і духом епохи», відзначивши при цьому несподівану суголосність інтуїтивної природи містичного знання із постмодерністською епістемологічною непевністю (Н. Висоцька) [24, с. 209; 212]. Також важливо, що «відчуття містичного повністю пов'язане з присутністю у світі людини, без неї містичне не просто втрачає свій сенс – його не існує, або ж воно існує як тотальна й хаотична субстанційна сила» (О. Червінська) [24, с. 28]. Будь-яке із наведених тверджень може бути актуальним науковим ракурсом для інтерпретації містичного у поезиці митців-комбатантів.

Проте для Валерія Пузика як письменника містика пов'язана не лише з війною. Так, наприклад, згадуючи, як починав працювати над рукописом оповідання «Я» з книги «Моноліт», він пише: «Ідея книги з'явилася в одеському тролейбусі № 9, коли серед людей я побачив хлопця, дуже схожого на свого мертвого друга. Він загинув за три дні до свого шістнадцятиріччя, у 2004 році» [5]. Цей загиблий друг Руслан стане лейтмотивом кількох художніх творів Пузика і в подальшому, зазнавши повної реінкарнації в іншій молодій людині з таким самим ім'ям у «Зошиті війни». Фентезійним циклом ««Делфі» та чарівники» також актуалізовано увагу до поезики містичного у прив'язці до одеського культурного простору.

Але війна вносить у пережиття митцем містичного досвіду як фентезійного/містичного свої невблаганні корективи: загиблі побратими в уяві В. Пузика продовжують жити та відчувати, налагоджувати окопний побут та дотепно жартувати, тому він розповідає про тих, хто уже пішов з цього світу, з тими ж інтонаціями, з якими описує живих. Цей парадокс унаочнено і в анонсі до книги 2023 р. «Тимчасово невстановлені» – провідна інтенція видання окреслена як дихання тимчасово невстановлених в унісон з живими. У такий спосіб організовано роботу пам'яті про загиблих українських захисників – без оповідок про звияти та ратні подвиги, але з максимальним людським наближенням – збереженням позивних, коротеньких особистих історій, власне людського тепла та емпатії.

Також звернімо увагу, що у різних жанрах своєї творчості Пузик надихається українською національною міфологією (ще раз згадаємо про заснований на українській національній міфології та історії проєкт «Меч Єдиності»), а у контексті його особистого містичного досвіду війни цей сегмент національної культури стає питомим компонентом його авторської поезики.

Початок драматургічного письма.

У лютому 2022 р. Пузик переробляє одне зі своїх програмних оповідань «Я бачив його живим, мертвим і знову живим» у коротку п'єсу «Тролейбус № 9». Це був текст, скерований на конкурс коротких п'єс про тиск, який оголосив Театр Драматургів з нагоди офіційного відкриття, що мало відбутися у березні 2022 р.

Тоді багато хто з українських не-драматургів і драматургів підготував коротенькі тексти, трактуючи концепт «тиск» у своїй власній манері. Наприклад, драматург старшого покоління Володимир Сердюк у драматургічному тексті «Рівень тиску, частота пульсу» вустами одного свого персонажа розповідає про лист, який надійшов йому особисто і в якому містилася пропозиція написати «п'єсу на тему тиску» [Сердюк, с. 346], іронізує з приводу того, що переможцями в оголошеному конкурсі коротких п'єс стануть або самі організатори, або близькі їм автори, та вдається до самоіронії, трактуючи тиск буквально, медично – «Тиск – це моє. Хтось живе під тиском, а у мене тиск всередині. 147/100» [29, с. 348]; другий його персонаж просто помітив оголошення Театру Драматургів із пропозицією написати дві сторінки тексту про тиск – і загорівся цією ідеєю, але згадує про недописаний текст уже 24 лютого 2022 р. під російськими ракетами, що вибухають у Києві: у такому контексті фраза про необхідність «збити тиск» рецептивно розпадається на два різні контексти – «збити» (супроводжується іронічним коментарем жінки «Ти хіба – зенітник?» [29, с. 350]) та власне «тиск» (нові реалії життя, які перекреслили всі попередні плани та наміри); зрештою, третій його персонаж утопічно говорить про необхідність міжнародного тиску на Москву, який змусив би росіян припинити свою агресію проти мирних українців.

Пузік у прикінцевих заувагах до «Тролейбусу № 9» також згадує про цей конкурс, якому не судилося відбутися: «п'єса написана за оповіданням “Я бачив його живим, мертвим і знову живим” для конкурсу “Тиск”, що був організований Театром Драматургів з нагоди офіційного відкриття. “Тиск” – вистава-альманах коротких п'єс. Його прем'єра так і не відбулась у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну» [36]. Якби такий альманах відбувся, він був би безцінним художнім документом про те, що саме вважали для себе «тиском» українські драматургічні автори напередодні наймасштабнішої війни в Європі. Інтерпретація «тиску» для Пузіка напередодні нового етапу війни – це тиск пам'яті про загиблого побратима, тиск, який змінює світосприйняття митця і викривляє цивільний світ довкола того, хто повернувся з війни. А чи насправді повернувся?

У «Тролейбусі № 9», тексті, створеному до повномасштабного вторгнення, йдеться про ті локалізовані бойові дії, які багато хто в Україні не вважав справжньою війною. Загалом більшість книжок і текстів про війну у В. Пузіка має я-оповідача, який «передає авторське світовідчуття», а відтак книги, об'єднані «зображенням людини на межі життя і смерті, відтворенням фрагментованої дійсності й із чітким зверненням до визначеного реципієнта», фіксують «ситуацію втрати цілісності, яка проглядається на рівні жанру, картини світу й людського “я”», постаючи «фрагментами від цілого, яке було розбито, розламано й ушкоджено» [49].

У п'єсі «Тролейбус № 9» персонаж «Я», хлопець у військовій формі, розщеплюється на інтуїтивного дезорієнтованого чоловіка, який шукає опертя, намагаючись дістати рукою до дна ріки, на березі якої бійці забирають своїх мертвих, та на беземоційного відстороненого наратора, який фіксує події і стани, і поряд з яким є інший побратим з псевдонімом Гном (він говорить як власне сценічний персонаж, що бере безпосередню участь у дійстві – бубонить, шепоче, кидає собі під ноги недопалок). У такому світовідчутті непевності та розщепленості протагоніст мовби перебуває одночасно у різних просторах – у театральному (адже персонаж Гном *«сидить на підлозі і дивиться собі під ноги»* [36], на сцені прописано гру світла – воно тьмяніє, гасне, спалахує, повільно згасає – аж до повної темряви); у просторі війни, в якому протагоніст і його побратим збирають тіла загиблих та вантажать їх у машину; у просторі застиглих емоцій, які стали нерозтоплюваним згустком у момент загибелі побратима прямо поряд із протагоністом – *«Кусок міні влетів у каску й, зриваючи її з голови, розтрощив череп, оголивши мозок. Він упав. Руки та ноги, ще кілька секунд судомило, а потім – він застиг у своїй вічності. Хмари зупинились. Вітер стих. Туман ніс холод. Тільки світало»* [36]; у просторі цивільного життя в далекій від війни Одесі – але для людини, що бачила війну зблизька, навіть цей простір хисткий і непевний, він матеріалізується через метафору одеського тролейбуса, в якому за поручень можна триматися лише уявно, який зненацька змінює маршрут і їде вздовж Куликового поля (місце трагедії в Одесі, яке у контексті початку війни у травні 2014 р. стало місцем сутички проросійських та проукраїнських активістів із загибеллю майже п'яти десятків людей): у такому тролейбусі *«щасливий квиток»* дістається хлопцеві, чие мертве тіло протагоніст вантажив в УАЗ на фронті; зрештою, у просторі пам'яті – тут загиблий Ведя все ще діє як живий – нарікає на відсутність «мівіні», заварює протагоністу каву, яку той питиме з сухарями, їде в трамваї, дістає з кишені гроші та розраховується з кондукторкою, виявляється *«щасливчиком»*, якому перепав «щасливий» квиток, але насправду таким його у його посмерті бачить лише протагоніст, бо коли тролейбус зупиняється – *«Люди виходять, штовхаються, щось перепитують один в одного. Босоногий Ведя стоїть серед них опустивши голову вниз й дивиться на свої покалічені ноги. Люди раз по раз наступують йому на пальці»* [36]. У цьому просторі від пам'яті неможливо сховатися, вона стає всевладною і підкорює людину собі – *«Пам'ять. Скільки би я не тікав від неї, вона завжди наздоганяє і б'є в потилицю. Пам'ять дихає зі мною в унісон, дихає ступаючи слід в слід. Вона прокляття, яке ніяк не зітреш, не змиєш з себе»* [36]. З іншого боку, саме вона дає загиблим шанс продовжувати бути живими – бодай для когось.

11 травня 2022 р. Пузік написав на FB-сторінці про свою участь в проєкті «Антологія 24»: «Мимоволі став учасником проєкту культурної дипломатії Ан-

тологія 24: антологія текстів для театру. Туди увійшли вибрані тексти, написані після 24 лютого 2022 року. Деякі з них публікувались тут, деякі – ні. Тепер їх будуть перекладати кількома мовами для проведення читань в європейських театрах, а саму збірку планують видати у діджитал-форматі. Від організаторів: Іноді було вкрай важко робити вибір, бо бачили весь ваш біль, всю роботу, що ви вкладали в свої твори. Маємо впевненість, що тексти стануть гідними “парламентерами” і допоможуть набути якомога більше союзників для України на культурному фронті. Україна переможе! Усім хорошого дня» [53, допис від 11 травня 2024 р.]. Організатори драматургічного конкурсу, за результатами якого було видано антологію, не обмежували учасників жанрово – вони врахували, що оперативні створені тексти як реакція на повномасштабну війну здебільшого можуть радше бути власним «висловлюванням» різної художньої природи, аніж повноцінним драматургічним текстом [4, с. 19–20]. З-поміж представлених в антології авторів Валерій Пузік виявився єдиним, хто на той час захищав Україну зі зброєю в руках, а його «Зошит війни» засвідчив, що він не втратив дорогоцінну здатність творити в окопі. Це унікальний випадок у творчій практиці Пузіка, коли драматургічний текст передував прозовому та розширився до його рамок, перерісши у книгу «З любов’ю – тато!» У випадку з п’єсами «Тролейбус № 9» та «Привиди у гілках» прозові тексти спресовувалися та жанрово видозмінювалися до текстів драматургічних або ж писалися паралельно.

Власне, рефлексію у формі зібрання щоденникових дописів не можна вважати ані п’єсою, ані драматургічним твором у класичному розумінні. Проте врахуємо, що у перші місяці повномасштабного вторгнення світ потребував оперативного художнього голосу з охопленої війною України, тож більшість творів, які звучали у театральному форматі інших країн різними мовами, презентувалися не через повноцінні вистави, а через сценічні читання, для яких щоденниковий модус «Я» стає таким жаданим голосом свідка, очевидця та учасника подій. На цьому «Я» чоловіка-захисника тримається внутрішня єдність усього тексту, пронизаного емоційними гойдалками в таких, здавалося би, протилежних діапазонах: вольових рішень і внутрішньої впевненості у їхній правильності – спорожнілого дому та розлуки з коханою і сином; суворого пейзажу вищиреної протитанковими «їжаками» березневої Одеси 2022 р. – і тепла порожньої школи, в якій розмістилися бійці; зігрівання у власному спальнику, як у коконі – та моторошного внутрішнього холоду від чергування перед шпиталем під час приймання тяжкопоранених; реальної зустрічі з хлопцем, який дуже схожий на загиблого друга – і подорожі уві сні в супроводі загиблого друга на цвинтар до власної могили, на якій чітко видно дату народження, але важко розпізнати дату смерті; від метафізичного переживання смертей і трагедій війни – до історії зі зрадником, який здав ворогам усі координати бойового підрозділу автора; від зубного болю – до молитви; від

щемких листів дружині і сину – до голосів наляканих, мертвих або ненароджених дітей з Ірпеня, Бучі, Херсона... Фрагментарність тексту, з одного боку, має суб'єктивний авторський вимір – *«Інколи, коли є час, примушую себе писати. Про все на світі. Бодай щось, кілька абзаців, щось коротеньке і завершене – на один “присіст”, адже велике оповідання попросту можеш не встигнути дописати. Пишу короткими реченнями. Ставлю багато крапок, аби уникати ком. Слова сиплються. Стираю. Знову пишу»* [29, с. 415]. З іншого ж боку, дослідники комбатантської літератури відзначають не випадковий, а екзистенційний вимір її фрагментарності, адже «війна унеможливила цілісність світу і нашого уявлення про нього; як бомба, вона розбила її на шматки, частини та фрагменти. Наше ж завдання – зібрати ці мікрочастки до купи. Не відновити втрачену цілісність, бо це вже неможливо, а усвідомити, прийняти втрату і створити інший вимір та інше розуміння цілісності» [49].

31 епізод зошита-щоденника – це гра у сюрреалістичну еластичність часу на війні, ілюзія того, що майже три місяці війни спресовуються в один, що, попри календарну та кліматичну весну, час застигає в холодному кристалі, а тому триває безкінечний лютий – *«довгий та лютий березень, лютий квітень, лютий день, люта доба»* [29, с. 401]. Листи до дружини й сина, емоція короткої зустрічі з родиною слугують у тексті ціннісною вертикаллю, в ім'я якої митець знову бере до рук зброю: кохана жінка та маленький син – головні адресати його письма та його чину. Мотивація персонального воїнського чину, очевидна для Пузика у першому епізоді, у тексті постійно підвищується ракетними атаками ворога на цивільних містян, заставкою посмішки своєї дитини на смартфоні, людьми, які стають поряд, новою емоційністю пережиття війни, новими полеглими *«від Майдану і до тепер»* (*«Танчик, Морячок, Кот, Сєвер, Лом, Дош, Міф, Відьма... Щоб написати позивні усіх – не вистачить ночі»* [29, с. 416]), відплатними ударами по ворогу: *«Як ви там, друзі? Ви дивитесь на нас з небес? Ми – тут. Місимо болото. Тягаємо залізо. Носимо ящика в укриття. Чистимо снаряди. Пишемо маркерами на мінах ваші позивні. За Мальву. За Руфа. За Рижика. Гнома. Ваську... Ми помстимося за кожного і кожну. І ще... За Іловайськ. За Крути. Маріуполь. Харків. Крим. Ірпінь. Гостомель. Бучу... І нехай наша земля буде їм пеклом та бетоном»* [29, с. 416].

Монологи бездомних, вбитих, закатованих або ненароджених українських дітей у фіналі тексту звучать як страшна сугестивна правда і водночас як антиутопія – це може бути з українським майбутнім, з кожною родиною, якщо тисячі українських захисників не стоятимуть між нами та російською ордою. «Одягання» цих монологів у поетичну форму лише підсилює їх емоційний ефект та робить твір інтонаційно завершеним.

У перших рядках «Зошиту війни» є міркування про молодих чоловіків, які на початку повномасштабного вторгнення тікають з Одеси, не збираючись бо-

ронити свій дім і свою країну. Їм адресоване гостре риторичне питання наратора, який, навпаки, залишається у своєму місті та долучається до його захисту: *«Хіба у вас не набереться десяти простих речей, щоб залишитися і дати піздюліну спочатку руским, а потім місцевій ваті?»* [29, с. 416].

А ще у 2024 р. Пузік написав окрему п'єсу «Ося» про письменника-ухилян-та, прагнучи створити карикатуру та комедію абсурду, поєднані в одному творі [13]. Поки цей текст не оприлюднено.

«Ми всі привиди, що заплутались у гілках. Війна пульсує на шиї. Ми ще живі»...

Створенню п'єси «Привиди у гілках» передувало перебування підрозділу, в якому служив письменник, на щойно звільнених від російських окупантів територіях Херсонської області. Перебуваючи на херсонському напрямку, він фіксував, скільки горя там принесли людям російські війська – на це реагували і тіло, і мозок: перші дні він взагалі не міг їсти, потім «Мало спав, мало їв. Щось таке. Суцільна втома. Дезорієнтація в часі. Прийшов з поста, ліг спати, і знову вечір. Таке враження було, що темрява навкруги, суцільна темрява і кожен день схожий один в один на попередній...» Там він за вже сталою звичкою вів свої щоденні записи, про які пізніше міркував так: «У херсонському нотатнику немає фільтрації історії. Нещодавно перечитував його, там важкі тексти: про втрати, побут, заміновані поля та розповіді місцевих. Зараз, здається, читачам не потрібні такі історії». Водночас письменник не наважувався херсонські записи називати щоденником: «То не щоденник, а дуже короткі історії, що межували з потоком свідомості. Виписував туди все, фіксував стан, голоси, деякі розповіді місцевих, яких зустрічав» [19]. Звісно, більшу частину цих записів було покладено в основу прозової книги «Мисливці за щастям». Проте в силу присутності у цій книзі Я-інстанції наратора – письменника та художника, який виконує рутинну «роботу» мінометника та водночас фіксує реальність словом і акриловими фарбами, – окремі сильні інтуїтивні відчуття пережитого на Херсонщині особистого досвіду війни шукали інших моделей ословлення, в яких персональний досвід став би надперсональним, трансцендентним.

5 січня 2024 р. Пузік зробив на своїй FB-сторінці коротенький допис з анонсом нового драматургічного твору: «Написав п'єсу. Називається “Привиди у гілках”²⁵. Похмура. Без хепі-енду. Про війну. І про смерть.»

У п'єсі діють уже знайомі нам з інших книг Пузіка Бурій, Васька, Андерс, Фінч, Костя («Мисливці за щастям»), згадується Гном («Моноліт», «Тролейбус № 9»), проте і структурно, і інтонаційно, і фабульно вона суттєво вирізняється з-поміж попереднього доробку Пузіка.

²⁵ Привиди у гілках – рядок з пісні гурту Casa Ukrania «Hai Palaie Nebo» [53, допис від 5 січня 2024 р.].

У березні 2024 р. з нагоди перемоги цього твору у конкурсі EURODRAM (європейської мережі перекладів і промоції новітньої драматургії) та перекладу його тексту англійською мовою автор ділиться сюжетом «п'єси (яку я писав, бо не міг не написати)», жанр якої визначає як «воєнна містична драма»: «Херсонська область. Село після окупації росіян. Українські військові поселяються в покинутому будинку. Після смерті одного з солдат, з'являється Янгол, який забирає душі померлих і переводить їх у потойбіччя, а також три дівчини (чи то привиди, чи то відьми – нікому не відомо), і вони приходять до тих, хто має незабаром загинути. Починають відбуватися дивні та страшні речі» [53, допис від 24 березня 2024 р.]

Готовність більше говорити про свою п'єсу Пузік виявляє у червні 2024 р., створивши напередодні її англomовних сценічних читань у Санта Моніці (США) короткий есей про цей текст, який було перекладено англійською та зачитано перед початком вистави. Він розповідає американській публіці, що якось випадково вкотре почув по радіо пісню «Хай палає небо» одеського етногурту Casa Ukraina: «Ця пісня часто лунала в салоні автомобіля яким ми їздили на бойові завдання в Херсонській області. Міномет, боеприпаси – в кузові, зброя в салоні і ми, втомлені та змучені, в касках та бронежилетах.

Коли слухав, я згадав Бурого, Андерса, Ваську та інших хлопців, з якими жили в одному селі в одній хаті. База – так ми називали ту хату. Про неї місцеві розповідали всяке: тут жила відьма, тут жили росіяни, тут жила зрадниця, що співпрацювала з окупаційною владою і таке інше. Ми жили в цій хаті, темрява поїдала нас, темрява і відсутність зв'язку. Новини про загиблих доходили ефірами радіостанцій: підірвався на міні, не доїхав, приліт керованої авіаційної бомби росіян в будинок цивільних. “Хай палає небо” – пісня того періоду. І те випадкове звучання з динаміка радіостанції ніби занурило мене назад в той час. Я ходив з дивним відчуттям, пригадуючи ночі і дні, проведені в мінометній батареї, а потім, зрештою, відкрив на ноутбучі файл і підписав його “Привиди у гілках”, п'єса. “Привиди у гілках” – це один рядок з пісні.

П'єса мала бути переосмисленням того досвіду, тих слів і того часу, коли лінія фронту під боком, коли чуєш вибухи і стрілкотню, коли час зупиняється, зупиняється, сповільнюється, але не робить закономірний стоп. Ти ще живий, ти дихаєш, ти мусиш виконувати свою роботу. П'єса мала бути стиранням межі між життям і смертю, між світом живих і світом мертвих, між людьми та богами» [53, допис від 4 червня 2024 р.].

Тут згадаємо, що людська пам'ять, зокрема, «пам'ять людини, яка вмирає», була визначена умовним героєм Валерія Пузіка ще від збірки оповідань «Моноліт» [15]. В умовах скривавленого південного степу та знекровленої окупацією херсонської землі, на бойовій позиції, яка щодня забирає не одне життя побратимів (Кринки – це невеличке село на лівому березі Херсонщини, єдине

з окупованих лівобережних територій, в якому українським бійцям вдалося на певний період закріпитися в надії створити наступальний плацдарм, але ціною колосальних втрат людей – за 9 місяців надважких боїв офіційно зниклими безвісти у цьому місці вважаються 788 українських захисників [7]), в оточенні замінованих полів та посадок, на березі ріки, через яку, здається хтось переводить душі померлих, бо, окрім ріки, іншого шляху дістатися до плацдарму немає, людська пам'ять зрощується з містикою, в яку втягуються всі, а не з героїчним епосом про звитяжні подвиги одинаків.

Цінним є спостереження Ганни Улюри про виокремлені дослідниками меморіальних практик два способи пам'ятати про загиблих – пієтет, який діє автоматично, та фаму, яку треба заслужити: дослідниця звертає увагу, що «нині література війни саме вшановує пам'ять, а не уславлює чин. Либонь тому, що ми уже не мислимо про війни як тріумфи переможців»: у контексті переходу «від пієтету до фамі в літературі, яка обмірковує втрати на війні», авторка цього твердження виокремлює чотири позиції, які характеризують і творчість Пузика: «чесність, непафосність, документність, точність» [47].

Враховуючи, що українські воїни, яким пощастило живими вийти з Кринок, називали цей плацдарм «Пеклом» [43], видається вповні логічним, що Пузик інтерпретує події на цій бойовій позиції та у селі довкола неї як містичні події у містичному хронотопі: «Сільська містика дуже тісно переплелася з нашими військовими буднями. Нарікання на Бога, смерть, смерть, смерть. Костя помер. Просто помер. Це правда. І це відчуття, суцільне відчуття відсутності Бога на цих землях після окупації. І люди тіні, і тіні тіней. І ці голоси, які звучать. І люди, з якими говориш подумки. Вони тут. Тут» [53, допис від 4 червня 2024 р.].

Зазвичай навіть у містичних координатах обряди переходу, пов'язані зі смертю людини, потребують певних ритуальних практик, які геть обнулилися у багатьох точкових зонах цієї війни, а на позиції у Кринках – і поготів. Відтак уявлення митця, який перебуває всередині «Пекла», моделює свої переходові версії, для яких певними точками опертя стають інтуїтивізм, українська обрядова міфологія, уламки язичницької та християнської картин світу, перемішані херсонськими степовими вітрами та переплавлені у водах ріки, що відділяє Пекло від світу живих – багатостраждального деокупованого правого берега на Херсонщині.

На відміну від багатьох попередніх художніх текстів Пузика, у п'єсі «Привиди у гілках» немає персонажа «Я», він розчинений у постатях інших військових, і ми зчитуємо його «присутність» лише контекстуально, знаючи інші художні тексти автора: так, у Живчика на Херсонщині відсутній апетит – як у наратора «Мисливців за щастям»; він же ніяк не може змиритися з необхідністю прийняти свою смерть, проговореною у «Зошиті війни» та у «Мисливцях

за щастям»; він же ностальгує за родиною, рахуючи, скільки днів перебуває у розлуці з близькими людьми – і у цей момент нагадує як протагоніста п'єси «Зошит війни», так і оповідача книги «З любов'ю – тато!»; Костя розмірковує, що *«війна це просто робота»* [33. Далі цитую п'єсу за цим посиланням], і хтось має її виконувати – як і наратор із «Зошита війни», він же закурює після смерті, як і Веда із «Трамвая № 9»; фотогалерея зі знімками дружини, сина та кицьки у мобільці Андерса відсилає нас до «Зошита війни»; думки Бурого про дім, двір, батьків, дитинство асоціативно близькі до ностальгійних спогадів оповідача у книзі «Я бачив його живим, мертвим і знов живим», а коли Бурий перебуває на позиції та вдивляється у тепловізор, у його шепотінні проривається лірична насага самого Валерія Пузика, а метафора сонця над териконами заглиблює нас у його бойову історію на сході: *«Ти можеш ні про що не думати, викинути все з голови і довіритись часу і долі. Можеш заплющити очі і уявити завтрашнє небо, ранкове сонце над териконами і розбомбленими мостами. Можеш побачити, як проникає проміння світла в діри брам та воріт й падає на холодну землю. Про що думає це залізо? Про що думаєш ти, в період тимчасового затишшя, в очікуванні? Дихаєш, а час сповільнюється. Вдих. Небо. Летить птах. Повільно повзуть хмари – до місяця. Видих. Земля. Її запах перемішаний з мазутом. Краплі поту на лобі, скронях – повзуть вниз, лоскотять шкіру. Губи солоні. Вдих»*; Васька розмірковує про *«артхаусний фільм про війну»*, в якому *«камера фіксує переміщення особового складу та крупні плани»* – а ми пригадуємо операторську роботу на позиціях, яку робив сам Пузик у 2015 р.; і той же Васька ж у пророцтві Дівчини Янгола обертається на бджоляра, з яким у березневій Одесі 2022 р. зустрівся протагоніст «Зошита війни»; Таблетка, перебуваючи на фронті, пише книгу, в якій присутні *«шпигуни, дракони, магія»* – і нам спадають на пам'ять дитячі фентезі самого Пузика...

У підзаголовку «Мисливців за щастям» («Якщо треба буде помирати, я тебе розбуджу») ми зчитуємо провідний містичний конструкт переходовості, яким структуровано п'єсу «Привиди у гілках».

Напевне, якщо поставити перед собою мету сісти за тексти з олівцем, аби віднайти й інші паралелі – їх буде чимало. Головне – не злічити їх усі, а зрозуміти, як у містичному хронотопі втрачається цілісність персонажа або інстанції, які раніше представляли самого автора та його спосіб світовідчуження. Тепер цієї цілісності, яка була йому властива раніше, не існує, вона розсипається на друзки і фрагментарно віддзеркалюється в побратимах – і тих, які залишаються живими, і тих, кого забере смерть. А відтак усвідомлювати себе і відчувати власний пульс така оповідна інстанція може лише у постійному, на рівні тонких матерій, зв'язку з усіма, кому перепала часточка його внутрішньої цілісності. Так необхідність взаємодії світів і душ набуває унаочнення та беззаперечної вмотивованості. Гендерна поляризація персонажів у п'єсі – лише наслідок

такого «розламу»: чоловіки перебирають на себе «вростання» у бойові позиції, розташовані у Пеклі, а жінкам або персонажам, закамуфльованим під жіночий статус (наприклад, медик Таблетка), надається шанс рухатися між світами або ж належати котромусь із них: скажімо, явно належить земному світу бабуся, яка приносить бійцям пиріжки та переконує, що в неї тепер, коли прийшли наші, уже *«все нормально»*, хоча живе вона у розбитій хаті без вікон, з опалого стелею на веранді, оплакує застріленого окупантами собаку на ім'я Сірко та просить бійців гнати російську *«погань» «подали, аж під московію»*. А от персонажка Вона явно належить до верхнього світу, бо порядкує ангелами-медіаторами, даючи їм розпорядження з військової рації, зводить чоловіків з розуму, читає думки, зрештою, стає невидимою.

Рамковою конструкцією до п'єси стає пісня гурту Casa Ukraina: вона слугує прологом до тексту і звучить у фіналі. Звісно, можна обмежитися цією констатацією. Але спробуємо подивитися на пісенний текст «Хай палає небо» як на систему «ключів» безпосередньо до драматургічного тексту Пузіка. Тоді ми побачимо акцентацію трьох стихій – вогню, землі та дерева, та відсутність металу і води. Метал додатково проявиться у самому тексті п'єси, бо яка ж війна без металу (міномет, бронежилет, каска, зброя, граната ВОГ, тонни вибухівки, закопаної в землю), а от на стихію води і у рамковому, і в основному тексті п'єси мовби накладається табу, а плацдарм, на якому перебувають українські захисники, просто оповито мороком: очевидно, саме так сприймався з ракурсу Кринок великий водний кордон Дніпра, який відгородив бійців від світу, від життя і від можливості повернутися на правий берег (врахуємо, що висадка українських підрозділів у Кринки розпочалася у жовтні 2023 р., а завершення п'єси драматург зафіксував на початку січня 2024 р. – тобто, це 3 холодних місяці з довгими ночами та степовими вітрами). Табу на згадку води як стихії порушується лише раз і на коротко, сплеском – *«дрон впав у Дніпро»*...

Рамковим текстом також репрезентовані символічні інтеракції на різних смислових рівнях: 1) структура світу: зв'язок неба і землі по вертикалі – через вогонь; 2) провідники в інший світ – химери, що ховаються у гілках дерев; 3) форми відходу із земного пекла – напівсон, марення; 4) митарства без болю: втрата больової чуттєвості, переплавлення болю у попіл, розтанення гірких споминів; 5) скидання тілесності – проминання з вітром, заручини з полум'ям, обернення у спалах, випаровування; 6) містична реінкарнація – одягання в золото, відновлення з попелу. Парадоксальним способом усі ці рівні реалізовано і в самому тілі п'єси, побудованої на реальному матеріалі, зануреному у міфопоетичний контекст, в якому сам «символ і є реальністю», а знак стає реальнішим за те, що він позначає [17, с. 15]. Ризикну за допомогою підходів Марії Маєрчик, яка дослідила та описала українські обряди переходу, «зчитати» роботу знаків у запропонованій Валерієм Пузіком моделі Пекла та способах виходу із нього.

Саме Пекло має характеристики, доступні нашим органам чуття – слуху (вибухи, *«прильоти»*, *«бахкає і бахкає»* або незвична тиша, *«в тиші чути, як шкребуться миші»*), мелодія будильника, шипіння рації), зору (темінь, *«ніч як смола»*, *«колір землі в тепловізорі»*, *«колір пса, що їсть тіло вбитого»*, *«ранок повзе повільно»*, дитячі речі на швабрах, якими змивають кров поранених, чорні плями від крові трохи вище плінтуса), нюху (*«Вдихай дим. Мазтило. Мазут»*), запах крові, який змішується із хлором, миючими засобами, але все одно залишається у повітрі – *«цей запах не відмиєш»*, *«цей запах залишається в пам'яті і свідомості назавжди»*, *«болото, сморід, дим, кров»*), смаку (*«холодний сухпай, аби шлунок не нив»*, консерви, локшина швидкого приготування), відчуження шкірою (*«туман і холод»*).

Із візуальних характеристик Пекла кидаються в очі близькість цвинтаря та хрест край села – як знак, що з бойового завдання повернулися не всі українські воїни.

У топосі містичного завжди багато всього дивного, і Валерій Пузік вдало працює в цьому ключі. У хаті, де сплять бійці, ліжка-лежаки поламані, речі знаходяться не на звичних місцях – *«харчі, щоб миші не гризли, в білих мішках висять на цвяхах в стінах»*, піріжки для воїнів бабуса приносить у коробці з-під взуття. Бійцям зустрічаються дивні істоти, наприклад, *«баба у куфайці, без ока»*, яка спокійно ходить по замінованому полю і пророкує людям загибель. Дивно виглядає екіпіровка Дівчини Янгола – вона мовби сполучає ознаки воїна, несправедливо страченого праведника і птаха: *«Глядачу видно, що вона одягнена в каску і бронезилет. З-під бронезилета видно два білих крила. На голові – терновий вінок»*. Бійці обговорюють дивні ситуації: в *«зачарованому»* селі порядкує *«нечиста сила»*, тут згоріла хата, де жили росіяни, тут взагалі немає котів – *«а це поганий знак»*, декому ввижається вставання мерців із могил – може, то ожили ляльки, яких Живчик бачив, коли прочісував посадки разом із саперами – *«купу ляльок з відрізними головами та частинами тіла. Деякі були прибиті цвяхами до стовбурів дерев?»* У просторі Пекла можливі дивні природні явища – скажімо, фосфорний дощ. Тут відбуваються дивні ритуали – дівчата-медіатори танцюють *«химерний танець»*, і у міру їх наближення до бійців *«ритм і гучність музики збільшується»*. Аби охопити цю незвичність, у текст п'єси вводяться дивні жанрові вкраплення: лічилка війни, молитва, проповідь, фрагмент Служби Божої, посадова інструкція судово-медичного експерта, технічні характеристики російського неконтактного вибухового пристрою «Охота»... Сам драматург жанрово характеризує свій текст як *«це бардо, в яке ми потрапили»*, як *«стан видозміненої свідомості, де живі існують поруч з мертвими, де мертві говорять до живих, де янголи одягають бронезилети, небо палає і горить земля»* [53, допис від 4 червня 2024 р.], а його стильову тональність визначає як *«звичайний сюрреалізм»*.

Кордони Пекла заміновані, зв'язок із світом поза Пеклом практично відсутній, вихід із Пекла відбувається за одним маршрутом – на Небо, куди бійців забирають медіатори – Дівчата Янголи. Вони наперед знають, на кого очікує яка доля, і просто чекають призначеного часу: от Костя спокійно помре уві сні – просто зупиниться серце, і його заберуть першим; у будинок, де Іванович чиститиме чергову порцію картоплі для своїх побратимів, прилетить КАБ; Живчик *«трохи загубиться на Лівому березі, але вибереться. У нього дах потече, але зато живий»*; скалічений Бурий повернеться додому і стане Героєм України; Васька теж повернеться додому з відірваною ногою і зіп'ється...

Пекло позначене відсутністю Бога – *«Але Господа Бога тут немає. Він пішов. Ми на Богом забутій землі. Він покинув нас. Він забув. Чуєш? Забув»*. Проте водночас і Дівчина Янгол не може відповісти ствердно на питання померлого бійця, чи існує Бог на Небі, бо вона давно його там не бачила.

Подемоки Пекло наділяється візуальними маркерами херсонських плавнів: наприклад, дівчата-медіатори одягнені у сірі сукні, нагадуючи стовбури прибережних дерев, а на головах у них – *«вінки з гілок дерева, вінки схожі на гнізда»*. Власне, у таких гілках метафізично заплуталися воїни, які фігурують у п'єсі, перетворившись із солдатів війни у її привидів. «Інколи здається, – розмірковує Валерій Пузік, – що п'єса дала змогу мені проговорити дуже важливі речі. Ті речі, про які далеко від лінії фронту просто не прийнято озвучувати, але вони постійно тригерами та нагадуваннями, шлейфом та запахами снують за тобою» [53, допис від 4 червня 2024 р.]. Очевидно, що йдеться про те, як люди зрощуються з війною, врастають в її тіло, оскільки вона стає для них безкінечною – без відпусток і ротацій, без заміни втомлених, убитих і поранених. Драматург витончено порушує тему демобілізації, непопулярну у тиловому українському суспільстві, в якому дуже багато молодих і сильних чоловіків так і не знайшли для себе 10 причин, аби долучитися до лав захисників. Показовий діалог відбувається між Дівчиною Янголом та Костею:

ДІВЧИНА ЯНГОЛ. Ти знаєш, ми нічого не встигаємо. Тут ніхто не хоче працювати... Ця війна всіх виснажує... Нас ніхто не міняє.

КОСТЯ. Як і нас.

ДІВЧИНА ЯНГОЛ. Тебе вже точно ніхто не поміняє.

КОСТЯ. А до демобілізації ще довго?

ДІВЧИНА ЯНГОЛ. До кінця особливого періоду.

КОСТЯ. До кінця війни?

ДІВЧИНА ЯНГОЛ. Цій війні немає краю.

Упродовж п'єси поповнення прибуває тільки в Небо: туди доставляють загиблих військових і цивільних українців. На землі у Пеклі сточуються українські воїни, а цивільні люди і тварини на щойно деокупованих землях стають факультативними, слабкими тінями містичного простору, пробують проявити

несміливі форми життя, які тонуть у пекельних буднях війни. Не випадково українським бійцям на позиціях хочеться «зупинити всі ці думки»: *«Просто нічого не думати. Взагалі. Приходити з поста, їсти і спати»*, вони починають чути не людьми, наділеними суб'єктивністю, а *«всього лише мікроскопічними частинками у великому всесвіті»*, для яких у Пеклі існує єдина проблема – росіяни. Ну і смерть, точніше – необхідність її спокійного прийняття... «Пузік осмислює вкрай важливе питання: якщо війна не вбиває фізично, вона все одно вбиває. Війна змушує відмовитися від усього заради обов'язку, вона при-неволює писати про неї. Вона знищує життя, руйнує відчуття часу й простору, вбиває майбутнє та обезсилює слово в намаганні їй протистояти» [49].

Зрощення з війною без шансу на ротацію або демобілізацію породжує у воїнства відчуття приреченого снування у колі, в колесі: мотиви лінійної дороги, особистого шляху перестають працювати, дорога замикається в колесо, біг в якому нагадає сходження колами пекла, і родинна обрядовість шляху замінюється календарною обрядовістю повторення, тобто, спускається на нижчий культурно-історичний рівень. Пузік спробував це пояснити у своєму есеї для американської публіки: «Час розставляє свої мітки та зарубки. Ким ми будемо і чи будемо взагалі? Світ, до якого ми колись звикли, вже ніколи не буде мирним. Війна присутня завжди. Вона була, є і буде. Вона просочилася в нашу свідомість, погляди, серце, віру. Вона нікуди не зникне і не загоїться рана. Ніколи. Поки ми живі. Чи знаємо ми, що таке жити без війни? Ні! Вона триває, здається, вічність, а ми не вічні. Ми живемо, воюємо і помираємо (що вже там? – від правди нікуди не дінешся), хоча в Україні часто кажуть: Герої не вмирають! Але це неправда. Герої помирають. Вони гинуть на російсько-українській війні» [53, допис від 4 червня 2024 р.].

Інтерес становлять і міфопоетичні особливості репрезентованих у п'єсі ритуалів переходу. От, наприклад, сон бійців недалеко від бойових позицій пов'язаний із символічною метафорою кокона – *«вони лежать у спальниках ніби в коконах»*. Марія Маєрчик оперує терміном «кокономорфність», розуміючи під ним «символічну характеристику тіла лімінальних осіб, яка моделюється діями закутування й обгортання» [17, с. 191] – від ембріона до сповивання немовляти. Головна характеристика «кокономорфності», на її думку – це «брак структури, невичленованість складників» [17, с. 192]. Серед основних «переходових персонажів» традиційно з-поміж ще кількох називаються новонароджена дитина, мрець і душа [17, с. 14]. Один із бійців, Костя, інтуїтивно відчуваючи для себе якусь містичну небезпеку від спальника, уникає закутуватися у нього і здаватися ембріоном (немовлям), тож шукає різні відмовки – душно, незручно, погано спиться, часто хочеться покурити надворі, і йому здається, що у такий спосіб він уникає небезпеки/смерті. Він навіть вмощується на підлозі у коридорі, і на нього ледь не наступають його побратими, які заступають

на нічне чергування. Під їхнім тиском Костя таки закутується у спальник, засинає – і помирає уві сні. Для його відділеної від тіла душі це найгірший варіант смерті, який міг би бути на війні, адже сталася *«небойова втрата»*, його родина не отримає жодних виплат, він *«підвів»* і своїх бойових товаришів, яких на позиції лишається все менше, він не загинув як герой... Хоча патологоанатом Таблетка вважає, що це один із найкращих варіантів виходу із Пекла – тіло ціле, не пошматоване, його не треба буде збирати по фрагментах, як тіло одного з побратимів, який підірвався на міні (*«Голодні тварини погризли тіло, розтаскали нутроці полем, у якому, ніби озимина, засіяні міні. Очі були відкриті, сірі білки, зіниці не видно»*), родина Кості зможе поховати його *«по-людськи»*, *«без закритих трун»*, *«без запахів»*... Така нова модель «щасливчика» – чи не єдино можливий вихід із Пекла при збереженому тілі.

З душею Кості після смерті тіла відбуваються зовсім інші метаморфози. Адже *«у традиційній культурі після смерті людини її душа, на відміну від тіла, не помирає, а набуває нового соціального статусу – стає предком»* [17, с. 41]. Парадоксально, що давні люди боялися мертвого тіла, буцімто здатного *«навідуватися до живих і зводити їх зі світу»* [17, с. 68], а *«душу натомість повсюдно очікували в гості»* [17, с. 69]. На прикладі Кості драматург візуалізує, як саме організовано мандри душі в інший світ в умовах війни: спочатку відсепарована від тіла душа не розуміє, що відбувається – лається, намагається вивільнитися з-під опіки медіатора, спостерігає, як довкола неї завмерли живі, а насправду сама потрапляє у застигання часу, слухає свій трафаретний некролог, усвідомлює, що *«фото з чорною стрічкою в правому нижньому куті збере у фейсбуці двісті шістнадцять лайків»*, пробує трохи відтермінувати смерть та випроситися бодай на поїздку додому – тільки щоб побачити рідних, закурює цигарку, уточнює, куди потрапить у посмерті, і отримує відповідь: *«Якщо Пекло зараз на землі, то, схоже, у Рай. Але це не точно»*.

Їжа, якою маркуються обряди переходу, проста та непримітна: коли бійці вирушають на позиції, то беруть із собою сухий перекус, а коли повертаються – мають гарячу картоплю від Івановича, вдивляння у тривожну ніч супроводжує бутерброд з консервованим паштетом, Бабуся приносить воїнам гарячі пиріжки з горохом; претензійно виглядає на цьому тлі лише торт «наполеон», яким марковано колективну трапезу у день народження Івановича, який одночасно стає днем смерті Колі.

Оскільки «ритуальні трапези (кулінарний і харчовий код) посідають важливе місце в організації ритуального переходу» [17, с. 112], то придивимось уважніше до двох її символічних страв: з одного боку, це пиріжки, і Бабуся пече їх для воїнів з тих продуктів, які не знайшли і не вкрали росіяни – втікаючи, ті забирали з собою все. Тобто, старенька частує хлопців із скудних залишків власних запасів. А Таблетка із задоволенням їсть торт, подарований

Івановичу на день народження, навіть не комплексуючи, що в цей час бійці вантажать у його машину тіло померлого Колі: *«А що тут такого? Подумаєш! Тільки не кажи, що в тебе апетит пропав? Простіше, Васька, простіше до всього треба ставитися. Це війна. Зараз влетить снаряд в хату і що? а я торта не їв. А здохнемо всі, якщо не сьогодні, то завтра»*. У міфопоетиці обрядів переходу залишки їжі – це «окремім насичений крос-ритуальний текст», який репрезентує «межу, грань, виражену кодом харчу», тож споживання такої їжі вже стає атрибутом початку переходу [17, с. 119]. З одного боку, буденні «переходи» бійці на війні переживають повсякчас – йдуть на бойові позиції, повертаються з них на відпочинок (відповідно, це супроводжується різними типами їжі – сухою та гарячою). З другого – ми бачимо, як унікально спрацьовує у п'єсі переходова символіка крихт – пиріжки, призначені для частування живих, залишаються на поминки по Кості, а Таблетка після споживання залишків торту неочікувано підринається на міні і теж переходить до іншого світу.

Одним із яскравих символічних порталів переходу у культурній міфопоетиці постає дзеркало – із його здатністю показувати майбутнє або слугувати пересторогою. Перший раз воно виникає у тексті п'єси у зв'язку із міркуваннями втомлених після нічного чергування бійців про безпросвітний добовий календарний коловорот на бойових позиціях – з ранку до вечора і навпаки. Васька дивиться на свою постать у дзеркалі і бачить *«перекошене обличчя»* якоїсь незнайомої йому людини: *«Сіре обличчя. Емоцій мало. Брудний. Пишу пальцем на склі: тут колись був я – і далі стою не рухаючись. Що я мав зробити? Що хотів? Не пам'ятаю»*... Дзеркало перестає вловлювати глибинну суть людини, фіксує лише його спустошену виснажливою війною оболонку. У другому випадку Фінч, Живчик та Андрес обговорюють ностальгію за домом і бажання колись змити з себе все, що пов'язане з війною. Аби переконати Андерса, що це неможливо, Фінч радить йому просто глянути на себе в дзеркало і через нього зазирнути собі в очі: *«Андерс підходить до дзеркала. Він дивиться в дзеркало і мовчить. Дивиться і мовчить. Всі мовчать»*...

Війна, яка всевладарює над Пеклом, *«зжирає все на своєму шляху»*: *«людей, тварин, будинки, села та міста»*. І якщо для більшості персонажів-воїнів переходові моделі пов'язані із втручанням небесних ієрархій та відбуваються за сприяння їхніх медіаторів (тут йдеться насамперед про метафізичні митарства душі та її подальше зависання у небесах), то Таблетка пропонує тлумачити перехід воїна у смерть як акт проковтування його війною (так само, як вона здатна заковтнути решту живого та неживого – на цьому житті обривається, а пам'ять про людину стирається). Зрозуміло, що для Пузіка як воїна і митця така друга модель є неприйнятною. Ми бачимо це не лише у тексті п'єси, але і у повсякденній життєвій філософії її автора, який вірить, що Душа як предок стає частиною родини і громади, а відтак розглядається не у посмертному, а у

життєвому циклі людини [17, с. 158], що, наприклад, ілюструє його передрізд-
вяний FB-допис 2024 р.:

Пам'ять рваними шматками виштовхує діалоги з людьми, яких вже немає
поруч.

Ось: вони сміються. Говорять. Викурюють цигарку.

Чомусь завжди усміхаються. І це найчіткіше пам'ятається.

Просто усмішка та втомлені очі.

Сміх, як молитва, як оберіг, як захисний щит, як означення того, що ти ще
живий.

Сміх крізь біль.

Сміх з відчуттям приреченості.

Що значить цей сміх?

– Ми на Святвечір заходимо на позиції, на десять днів. Так, що побачимось
вже в новому році. Або не побачимось. Ахах. Як пощастить.

Вони завжди усміхаються.

Всі усміхаються.

Навіть з фотографій лунає сміх.

Танцюй ступаючи болотом. Танцюй і смійся.

Зупинившись під зорями й дивлячись на їхнє мерехтіння:

– Вони там і вони теж сміються, бачиш? [53, допис від 24 грудня 2024 р.]

Сон показано однією з найлегших форм переходу не лише у випадку із
Костею: у передфіналі Дівчина приходить з Неба забрати з собою Андерса, для
якого перевага сну полягає в тому, що його можна не пам'ятати. Аби полетши-
ти чин переходу цьому воїну, який щосили чіпляється за кожну хвилину свого
життя, ніяк не може накуритися або відірватися від фотогоалереї своєї родини
у смартфоні, Дівчина робить все для того, щоб той заснув та здійснив чин пе-
реходу без зайвих хвилювань.

Форматом зв'язку між воїнами, які зараз на землі, і воїнами, що відлетіли,
стають голоси – і ті містичні, які ми чуємо, як, наприклад, Васька, якого голоси
мертвих кличуть до себе та зрештою проростають у ньому божевілліям, і ті ме-
тафізичні, які озиваються до нас нездійсненими мріями, нествореними шедев-
рами, нереалізованими життєвими програмами. Валерій Пузік міркує про це
постійно: «Ось, дивіться, за спиною стоять душі загиблих товаришів по зброї.
Ось, дивіться, знову звучать мрії поетів, які вже ніколи не напишуть нового
рядка. Ось, дивіться, під ногами лежать тіла. Але йти забирати їх не можна, там
все заміноване» [53, допис від 4 червня 2024 р.]

На запитання, чим особисто для нього є війна, Пузік відповідає: «вибором
без вибору» [19], а про себе і своїх бойових побратимів зауважує – «Ми всі
привиди, що заплутались у гілках. Війна пульсує на шії. Ми ще живі» [53, до-
пис від 4 червня 2024 р.]

Висновки. Багатогранність таланту, інтелектуалізм та чітка громадянська позиція митця і вона Валерія Пузика зробили його одним із повнокровних голосів покоління війни. Рефлексивний митець в окопі – це нова цінність нинішньої культурної ситуації, адже саме зусиллями таких людей фіксується сьогоденна «окопна правда», стаючи авторською художньою ідіоверсією війни, позбавленою зайвого пафосу: фіксувати війну щодня мінометник Пузик вважає своїм нинішнім обов'язком так само, як і захищати свою країну. Автоінтертекстуальність пронизує всі щаблі мистецьких рефлексій Пузика, у яких багато важать робота із пам'яттю, містика, філософія втрати та ритуали переходу. Багато його літературних творів перебувають у постійному внутрішньому діалозі, тому можемо фіксувати чимало наскрізних сюжетів, символів, персоналій. І хоча драматургічний доробок цього автора поки кількісно менший за його поетичний та прозовий масиви, п'єса «Привиди у гілках» засвідчує його драматургічний талант та довіру до його наративів війни.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ:

- Антисоціальна мережа: зб. оповідань / укл. і передм. В. Гранецької. Вінниця: Дім Химер, 2020. 496 с.
- Антологія 24. Львів: ФОП Леонова Анастасія Романівна, 2022. 446 с.
- Большакова А. Лідери УП 100: відзначили 18 дівців культури. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/spisok-lideriv-up-100-kulturni-diyevci-304967/>
- Бондарева О. «Антологія 24»: нові драматургічні практики в осмисленні війни. Культурно-мистецькі практики: світовий та український контекст: Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2023. с. 17–31.
- Від гарячих точок до хутора Обирок: виходить книжка Валерія Пузика! URL: <https://starylev.com.ua/news/vid-garyachyh-tochok-do-hutora-obyrok-vyhodyt-knyzhka-valeriya-puzika>
- Воєнний стан: Антологія. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2023. 368 с.
- Галів О. Кринки: усе, що треба знати про плацдарм ЗСУ і українські втрати. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krynky-vsya-pravda-vtraty/33042599.html>
- Зінченко М. У Києві відбудеться «Фестиваль перших п'єс». URL: <https://detector.media/infospace/article/233618/2024-10-18-u-kyievi-vidbudetsya-festyval-pershykh-pies/>
- Ільїна М. Нотатки з життя на деокупованій Херсонщині. Уривок книги «Мисливці за щастям». URL: <https://www.lvivpost.net/litred/notatky-z-zhyttya-na-deokupovaniy-hersonshhyni-uryvok-knygy-myslyvti-za-shhastyam/>
- Кабацій М. Тексти, створені ветеранами. У Києві розпочався Фестиваль перших п'єс. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/u-kyievi-rozpochavsya-festival-pershih-p-yes-onlayn-translyaciya-304361/>
- Комарницька Д. Валерій Пузик: «Моноліт» – книга про посттравматичний синдром і людську пам'ять. URL: <https://web.archive.org/web/20180517080052/http://qha.com.ua/ua/interv-yu/valerii-puzik-quot-monolit-quot-kniga-pro-posttravmatichnii-sindrom-i-lyudsku-pam-yat/31064/>

- Конкурс імені Тютюнника представляє нових літературних зірок. URL: <https://ugorod.kr.ua/news/2017-02-22-56868.html>
- Копанева К. «Страх – звична річ. З ним не домовишся і на компроміс не підеш», – поет і воїн Валерій Пузік. URL: <https://www.sestry.eu/statti/strah-zvichna-rich-z-nim-ne-domovishsya-i-na-kompromis-ne-pidesh-poet-i-voyin-valeriy-puzik>
- Корнієнко Н. Слова і кулі. Харків: Vivat, 2024. 400 с.
- Котубей-Геруцька О. Література факту: 10 книжок, написаних ветеранами та військовими, які варто почитати. URL: <https://suspilne.media/culture/751419-literatura-faktu-10-knizok-napisanih-veteranami-ta-vijskovimi-aki-varto-pocitati/>
- Курочкін М. Три спроби покращити побут. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/try-sproby-pokrashchyty-pobut>
- Маєрчик М. Ритуал і тіло: українські обряди переходу. 2-ге вид., перегл., випр. та змін. Київ: Критика, 2024. 272 с.
- Моє Різдво. 12 історій про дива, які поряд. Харків: АССА, 2020. 224 с.
- Москалюк О. Письменник, військовослужбовець Валерій Пузік: «Між цивільними та військовими – прірва. І вона росте з геометричною прогресією. Чим далі – тим гірше». URL: <https://censor.net/ru/resonance/3471002/pismennik-vyiskovoslujbovets-valerij-puzk-mj-tsilvnlmni-ta-vijskovimi-prrva-vona-roste-z-geometricnoy>
- Незламні та хоробрі: письменники у ЗСУ. Валерій Пузік. URL: <https://cbs.poltava.ua/index.php/novyiny/6637-nezlamni-ta-khorobri-pismenniki-u-zsu-valerij-puzik>
- Неназвана війна: антологія актуальної української драми. Київ: Світ знань, 2023. 512 с.
- Оголюють лауреатів Міжнародної премії імені Ульяненка 2020 і 2021 років. URL: <https://chytomo.com/oholosyly-laureativ-mizhnarodnoi-premii-imeni-ulianenka-2020-i-2021-rokiv/>
- Переступи. Антологія сучасної прози. Київ: Rabulum, 2024. 268 с.
- Поетика містичного: [колективна монографія] / упорядк. О. Червінської. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 320 с.
- Про що він мовчить. Книжка, написана чоловіками. Київ: Creative Women Publishing, 2022. 248 с.
- Пузік В. «Делфі» та чарівники. Харків: АССА, 2021. 192 с.
- Пузік В. «Делфі» та чарівники. Книга 2. Макгі та Чорний дракон. Харків: АССА, 2022. 208 с.
- Пузік В. З любов'ю – тато! Київ: Лабораторія, 2023. 216 с.
- Пузік В. Зошит війни. Антологія 24. Львів: ФОП Леонова Анастасія Романівна, 2022. с. 384–436.
- Пузік В. Моноліт. Київ: ДІПА, 2018. 256 с.
- Пузік В. Метелик і танк. Харків: Фоліо, 2023. 190 с.
- Пузік В. Мисливці за щастям. Харків: Vivat, 2024. 208 с.
- Пузік В. Привиди у гілках. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/pryvydy-u-hilkakh>
- Пузік В. Тимчасово невстановлені. Київ: Markobook, 2023. 112 с.
- Пузік В. Три медалі в шухляді. Десять років війни в одній збірці. Харків: АССА, 2024. 192 с.

- Пузік В. Тролейбус № 9. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/trolleybus-no9>
- Пузік В. Я бачив його живим, мертвим і знову живим. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 208 с.
- Пузік В. Якщо ми не будемо розповідати світу наші історії – за нас їх розкажуть росіяни. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/poki-ukrajinci-voyuuyut-rosiyani-pishut-knizhki-pro-viynu-v-ukrajini-pismennik-50410142.html>
- Сердюк В. Достоту обрані. Неназвана війна: антологія актуальної української драми. Київ: Світ знань, 2023. с. 343–372.
- Серія документальних фільмів «Декомунізація. UA» у музеї «Територія Терору». URL: <https://krytyka.com/ua/news/seriya-dokumentalnykh-filmiv-dekomunizatsiyaua-u-muzevi-teryoriya-teroru>
- Слово про війну 3. Житомир: Видавець Євенок О. О., 2019. 208 с.
- Сокирчук Н. Режисер Володимир Тихий: Фільм «Наші котики» стане культурним вибухом. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/rezhiser-volodimir-tihiy-film-nashi-kotiki-stane-kulturnim-vibuhom-653522.html>
- Станко Н. «Я бачив пекло, і назва йому “Кринки”, – бійці, які утримували село на лівому березі. І зникли там безвісти». URL: <https://www.slidstvo.info/warnews/ya-bachyv-peplo-i-nazva-yomu-krynky-biytsi-iaki-utrymuvaly-selo-na-livomu-berezi-i-znykly-tam-bezvisty/>
- Театр ветеранів. URL: <https://www.facebook.com/teatr.veteraniv>
- Тихий В., Пузік В. Наші Котики. Бліндаж. Харків: Фоліо, 2020. 252 с.
- Український щоденник 2022–2023. Київ: ArtHuss, 2024. 272 с.
- Улюра Г. Перед самим світанком снити своїх мертвих: як література війни пише про втрату. URL: <https://chytomo.com/pered-samym-svitankom-snyty-svoikh-mertvykh-iaak-literatura-vijny-pyshe-pro-vtratu/>
- Фронт тільки один, немає більше інших: Подкаст «Свої серед своїх» з Валерієм Пузіком. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=uqorsmvwvno>
- Хархун В. Перемогти війну: комбатантська проза 2022–2023. Критика, №11–12, 2024. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/peremogty-viinu-kombatantska-proza-2022-2023>
- НАВКА в Одесі знімає історичний мюзикл «Меч Єдиності». URL: <https://slovo.odessa.ua/news/54034-navka-v-odesse-snimaet-istoricheskij-mjuzikl-mech-edinstva.html>
- PEN Ukraine, допис від 17 грудня 2024 р. URL: <https://www.facebook.com/100080133967075/posts/603993818948412/>
- UKRDRAMAHUB. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/>
- Valery Puzik. URL: <https://www.facebook.com/puzikofficial>
- REFERENCES
- Antysotsialna merezha: zb. opovidan / ukl. i peredm. V. Hranetskoi. Vinnytsia: Dim Khymer, 2020. 496 s.
- Antolohiia 24. Lviv: FOP Leonova Anastasiia Romanivna, 2022. 446 s.
- Bolshakova A. Lidery UP 100: vidznachyly 18 diievtstv kultury. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/spisok-lideriv-up-100-kulturni-diyevci-304967/>

- Bondareva O. "Antolohiia 24": novi dramaturhichni praktyky v osmyslenni viiny. Kulturno-mystetski praktyky: svitovy ta ukraïnskyi kontekst: Naukova monohrafiia. Ryha, Latviia: "Baltija Publishing", 2023. S. 17–31.
- Vid hariachykh tochok do khutora Obyrok: vykhodyt knyzhka Valerii Puzika! URL: <https://starylev.com.ua/news/vid-garyachyh-tochok-do-hutora-obyrok-vyhodyt-knyzhka-vale-riya-puzika>
- Voiennyi stan: Antolohiia. Chernivtsi: Meridian Czernowitz, 2023. 368 s.
- Haliv O. Krynky: use, shcho treba znaty pro platsdarm ZSU i ukraïnski vtraty. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krynky-vsya-pravda-vtraty/33042599.html>
- Zinchenko M. U Kyievi vidbudetsia «Festyval pershykh pies». URL: <https://detector.media/infospace/article/233618/2024-10-18-u-kyievi-vidbudetsia-festyval-pershykh-pies/>
- Ilina M. Notatky z zhyttia na deokupovanii Kherosnshchyni. Uryvok knyhy «Myslyvti za shchastiam». URL: <https://www.lvivpost.net/littred/notatky-z-zhyttya-na-deokupovanij-hersonshhyni-uryvok-knygy-myslyvti-za-shhastyam/>
- Kabatsii M. Teksty, stvoreni veteranamy. U Kyievi rozpochavsia Festyval pershykh pies. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/u-kiyevi-rozpochavsia-festival-pershih-p-yes-onlayn-translyaciya-304361/>
- Komarnytska D. Vplerii Puzik: «Monolit» – knyha pro posttravmatychnyi syndrom i liudsku pamiat. URL: <https://web.archive.org/web/20180517080052/http://qha.com.ua/ua/interv-yu/valerii-puzik-quot-monolit-quot-kniga-pro-posttravmatichnii-sindrom-i-lyudsku-pam-yat/31064/>
- Konkurs imeni Tiutiunnya predstavliaie novykh literaturnykh zirok. URL: <https://ugorod.kr.ua/news/2017-02-22-56868.html>
- Kopanieva K. «Strakh – zvychna rich. Z nym ne domovyshsia i na kompromis ne pidesh», – poet i voin Vaoerii Puzik. URL: <https://www.sestry.eu/statti/strah-zvichna-rich-z-nim-ne-domovishsia-i-na-kompromis-ne-pidesh-poet-i-voyin-valeriy-puzik>
- Korniienko N. Slova i kuli. Kharkiv: Vivat, 2024. 400 s.
- Kotubei-Herutska O. Literatura faktu: 10 knyzhok, napysanykh veteranamy ta viiskovymy, yaki varto pochytyty. URL: <https://suspilne.media/culture/751419-literatura-faktu-10-knizok-napisanih-veteranami-ta-vijskovimi-aki-varto-pocitati>
- Kurochkin M. Try sproby pokrashchyty pobut. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/try-sproby-pokrashchyty-pobut>
- Maierchyk M. Rytual i tilo: ukraïnski obriady perekhodu. 2-he vyd., perehl., vypr. ta zmin. Kyiv: Krytyka, 2024. 272 s.
- Moie Rizdvo. 12 istorii pro dyva, yaki poriad. Kharkiv: ASSA, 2020. 224 s.
- Moskaliuk O. Pysmennyk, viiskovosluzhbovets Valerii Puzik: «Mizh tsyvilnymy ta viiskovymy – prirva. I vona roste z heometrychnoiu prohresiieiu. Chym dali – tym hirshe». URL: <https://censor.net/ru/resonance/3471002/pismennik-vyiskovosluzhbovets-valeriy-puzik-mj-tsyvlnimi-ta-vyiskovimi-prirva-vona-roste-z-geometrichnouy#comments>
- Nezlamni ta khorobri: pysmennyky u ZSU. Valerii Puzik. URL: <https://cbs.poltava.ua/index.php/novyny/6637-nezlamni-ta-khorobri-pismenniki-u-zsu-valerij-puzik>
- Nenazvana viina: antolohiia aktualnoi ukraïnskoi dramy. Kyiv: Svit znan, 2023. 512 s.

- Oholosyly laureativ Mizhnarodnoi premii imeni Ulianenka 2020 i 2021 rokiv. URL: <https://chytomo.com/oholosyly-laureativ-mizhnarodnoi-premii-imeni-ulianenka-2020-i-2021-rokiv/>
- Perestupy. Antolohiia suchasnoi prozy. Kyiv: Pabulum, 2024. 268 s.
- Poetyka mistychnoho: [kolektyvna monohrafiia] / uporiadk. O.Chervinskoï. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2011. 320 s.
- Pro shcho vin movchyt. Knyzhka, napysana cholovikamy. Kyiv: Creative Women Publishing, 2022. 248 s.
- Puzik V. «Delfi» ta charivnyky. Kharkiv: ASSA, 2021. 192 s.
- Puzik V. «Delfi» ta charivnyky. Knyha 2. Makgi ta Chornyi drakon. Kharkiv: ASSA, 2022. 208 s.
- Puzik V. Z liuboviu – tato! Kyiv: Laboratoriia, 2023. 216 s.
- Puzik V. Zoshyt viiny. Antolohiia 24. Lviv: FO-P Leonova Anastasiia Romanivna, 2022. S. 384–436.
- Puzik V. Monolit. Kyiv: DIPA, 2018. 256 s.
- Puzik V. Metelyk i tank. Kharkiv: Folio, 2023. 190 s.
- Puzik V. Myslyvtsi za shchastiam. Kharkiv: Vivat, 2024. 208 s.
- Пузік В. Привиди у гілках. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/pryvyydy-u-hilkakh>
- Puzik V. Tymchasovo nevstanovleni. Kyiv: Markobook, 2023. 112 s.
- Puzik V. Try medali v shukhliadi. Desiat rokiv viiny v odnii zbirtsi. Kharkiv: ASSA, 2024. 192 s.
- Puzik V. Troleibus № 9. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/trolleybus-no9>
- Puzik V. Ya bachyv yoho zhyvym, mertvym i znovu zhyvym. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2020. 208 s.
- Puzik V. Yakshcho my ne budemo rozpovidaty svitu nashi istorii – za nas yikh rozkazhut rosiiany. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/poki-ukrajinci-voyuyut-rosiyani-pishut-knizhki-pro-viynu-v-ukrajini-pismennik-50410142.html>
- Serdiuk V. Dostotu obrani. Nenazvana viina: antolohiia aktualnoi ukrainskoï dramy. Kyiv: Svit znan, 2023. S.343–372.
- Seriia dokumentalnykh filmiv «Dekomunizatsiia. UA» u muzei «Terytoriia Teroru». URL: <https://krytyka.com/ua/news/seriya-dokumentalnykh-filmiv-dekomunizatsiyaua-u-muzei-terytoriia-teroru>
- Slovo pro viinu 3. Zhytomyr: Vydavets Yevenok O. O., 2019. 208 s.
- Sokyrchuk N. Rezhyser Volodymyr Tykhyi: Film «Nashi kotyky» stane kulturnym vybukhom. URL: <https://web.archive.org/web/20200210033225/https://glavcom.ua/country/culture/rezhiser-volodimir-tihy-film-nashi-kotiki-stane-kulturnim-vibukhom-653522.html>
- Stanko N. «Ia bachyv peklo, i nazva yomu «Krynky», – biitsi, yaki utrymuvaly selo na livomu berezi. I znykly tam bezvisty». URL: <https://www.slidstvo.info/warnews/ya-bachyv-peklo-i-nazva-yomu-krynky-biytsi-iaki-utrymuvaly-selo-na-livomu-berezi-i-znykly-tam-bezvisty/>
- Teatr veteraniv. URL: <https://www.facebook.com/teatr.veteraniv>
- Tykhyi V., Puzik V. Nashi Kotyky. Blindazh. Kharkiv: Folio, 2020. 252 s.
- Ukrainskyi shchodennyk 2022–2023. Kyiv: ArtHuss, 2024. 272 s.

Uliura H. Pered samym svitankom snyty svoikh mertvykh: yak literatura viiny pyshe pro vtratu. URL: <https://chytomo.com/pered-samym-svitankom-snyty-svoikh-mertvykh-iak-literatura-viiny-pyshe-pro-vtratu/>

Front tilky odyn, nemaie bilshe inshykh: Podkast «Svoi sered svoikh» z Valeriiem Puzikom. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=uQoRsmVWWno>

Kharkhun V. Peremohty viinu: kombatantska proza 2022–2023. Krytyka, № 11–12, 2024. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/peremogty-viinu-kombatantska-proza-2022-2023>

NAVKA v Odesi znimaie istorychnyi miuzykl «Mech Yedynosti». URL: <https://slovo.odessa.ua/news/54034-navka-v-odesse-snimaet-istoricheskij-mjuzikl-mech-edinstva.html>

PEN Ukraine, dopys vid 17 hrudnia 2024 r. URL: <https://www.facebook.com/100080133967075/posts/603993818948412/>

UKRDRAMAHUB. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/>

Valery Puzik. URL: <https://www.facebook.com/PuzikOfficial>

WAR THROUGH THE EYES OF A WARRIOR-ARTIST: THE PLAY “GHOSTS IN THE BRANCHES” BY VALERIY PUZYK IN THE CONTEXT OF THE AUTHOR’S IDIOVERSION OF WAR

*Olena Bondareva,
Doctor of Philology, Professor,
Chief Researcher Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
o.bondareva@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0001-7126-452X*

Goal. To consider the play “Ghosts in the Branches” in the context of the creative (in particular, dramatic) work of Valeriy Puzik, a writer, artist, screenwriter, Ukrainian soldier-defender, and public figure.

Research methodology. Historical, cultural and biographical practices, contextual analysis, mythopoeitics, poetics of the mystical.

Scientific novelty. Against the background of the creative portrait of the artist inscribed in the war, a research first reading of Valeriy Puzik’s playwright’s text *Ghosts in the Branches* is offered. This text, created at the end of 2023, won the Eurodrama competition in 2024, was shortlisted for the July Honey 2024 playwrighting competition in the Evening Stage nomination, the XV Contest-Festival “Contemporary Play Week” in 2024, and has already undergone several theatrical interpretations.

Key words: combatant writer, contexts, mysticism, war, memory, drama.

Formulation of the problem. The study of contemporary combatant drama, unlike combatant poetry, prose, and essays, is still practically zero, and this situation requires our response. After all, the vast majority of articles devoted to contemporary

war drama take into account mostly texts created by civilian authors about civilians who are experiencing shelling, siege, occupation, loss of relatives, emigration, etc.

Therefore, I consider the dramatic optics manifested in the still rather few texts by Ukrainian soldiers to be an important material for analysis and popularization, especially since the public demand for such texts is obvious, as evidenced by the choice of readers of several literary and dramatic competitions in 2024, in which texts created by war veterans took the top positions, even if they had no previous literary experience.

Conclusions. The versatility of his talent, intellectualism, and clear civic position made Valeriy Puzik one of the full-blooded voices of the war generation. A reflective artist in a trench is a new value of the current cultural situation, because it is through the efforts of such people that a new “trench truth” is recorded, becoming the author’s artistic idiom of war, devoid of unnecessary pathos: Puzik considers recording the war every day to be his current duty, just as he considers it his duty to defend his country. Auto-intertextuality permeates all levels of Puzik’s artistic reflections, in which work with memory, mysticism, philosophy of loss, and rituals of transition play a significant role. Many of his literary works are in a constant internal dialog, so we can identify many cross-cutting themes, symbols, and characters. And although the author’s dramatic output is still smaller than his poetry and prose, the play *Ghosts in the Branches* proves his talent as a playwright and the credibility of his war narratives.